

QYTETE TË QËNDRUESHME TË RIMENDUARIT E URBANIZIMIT NË KOSOVË

AUTORE: ARLIINDA RUSHAJ SADIKU

PROGRAMI: Zhvillim i qëndrueshëm

DATA E PUBLIKIMIT: Mars, 2021

.....

Instituti për Politika Zhvillimore - INDEP

Zhvillimi i Qëndrueshëm
Sustainable Development

Botim i Institutit për Politika Zhvillimore (INDEP). Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Asnjë pjesë e këtij botimi nuk guxon të riprodhohet, të ruhet në ndonjë sistem të të dhënave apo të transmetohet, në asnjë formë apo mënyrë, pa pëlqim paraprak nga botuesi. Botimi mund të shpërndahet në formë elektronike, por vetëm në tërësi dhe vetëm për qëllime jokomerciale.

.....

PËRMBAJTJA:

LISTA E FIGURAVE
AKRONIMET
HYRJE
METODOLOGJIA

01 QYTETE TË QËNDRUESHME - TRENDET GLOBALE
DHE SFIDAT

02 PASQYRA E PËRGJITHSHME
2.1. STRUKTURA URBANE/RURALE

03 STATUSI, QYTETET DHE SFIDAT E QYTETEVE TË
KOSOVËS

3.1. DIMENSIONI HAPËSINOR

3.1.1. KONTEKSTI I PLANIFIKIMIT URBAN DHE MODELET E
PËRDORIMIT TË TOKËS

3.1.2. PABARAZIA HAPËSINORE

3.1.3. TRASHËGIMIA URBANE, ARKITEKTURALE DHE KULTURORE

3.1.4. HAPËSIRAT PUBLIKE DHE MJEDISI JETËSOR

3.1.5. TRANSPORTI DHE LËVIZSHMËRIA

3.2. DIMENSIONI SOCIAL

3.2.1. PËRJASHTIMI SOCIAL

3.2.2. STREHIM PËR TË GJITHË

3.2.3. MIRËQENIA SHËNDETËSORE

3.2.4. EDUKIMI, KULTURA DHE KOHA E LIRË

3.3. DIMENSIONI EKONOMIK

3.3.1. RRITJA EKONOMIKE DHE PUNËSIMI

3.3.2. DIGJITALIZIMI (ZGJIDHJE TË MENÇURA)

3.4. DIMENSIONI MJEDISOR

3.4.1. BURIMET E UJIT DHE TRAJTIMI I UJËRAVE TË ZEZA

3.4.2. NDOTJA DHE MBETURINAT

3.4.3. PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

04 PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

4.1. PËRFUNDIME

4.2. REKOMANDIME

4.2.1. KONCEPTE TË QËNDRUESHME TË QYTETIT DHE
SHKALLËS KOMUNALE

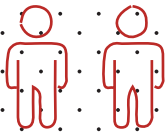
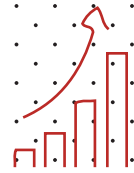
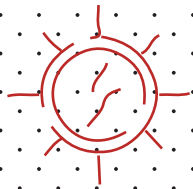
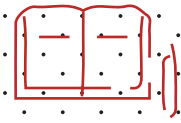
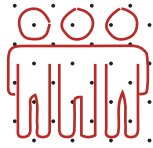
4.2.2. MUNDËSIA E INTEGRIMIT NË QYTETE / TRANZICIONET E
KOMUNËS DREJT QËNDRUESHMËRISË

LISTA E FIGURAVE

- Figura 1** Popullsia totale e banorëve në Kosovë, periudha 2014-2019. Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK)
- Figura 2** Numri i përgjithshëm i familjeve në Kosovë, periudha 2014- 2019.
Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK)
- Figura 3** Dendësia e popullsisë në Kosovë për periudhën 2014-2019. Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës (ASK)
- Figura 4** Ndarjet urbane / rurale të popullsisë në Kosovë.
Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2020
- Figura 5** Grupimet urbane në Kosovë bazuar në shpërndarjen e popullsisë
Burimi: Bianchini, Shameti, Shala. (2015) Shpërndarja e popullsisë në Shqipëri dhe Kosovë.
- Figura 6** Corine Land Cover 2018, Kosovë.
Burimi: Të dhëna të mbledhura nga Copernicus të siguruar nga Agjencia Evropiane e Mjedisit
- Figura 7** Rritja urbane e Prishtinës në vite.
Burimi: Autori përpiloi të dhëna (harta Topografike dhe Ortofoto) paraqitje vizuale në QGIS.
- Figura 8** Shkalla vjetore e papërshkueshmërisë për periudhën 2006- 2015 në Kosovë.
Burimi: Të dhëna të grumbulluara nga Copernicus të siguruar nga Agjencia Evropiane e Mjedisit (AEM)

AKRONIME

BRT	Transport i Shpejtë i Autobusëve
BE	Bashkimi European
BPV	Prodhimi i Brendshëm Bruto
DPZE	Distriktet Pothuajse Zero Energji
EAI	Agjencia Ndërkombëtare e Energjisë
HZM	Hartat Komunale të Zonimit
MEM	Ministria e Ekonomisë dhe Mjedisit
MEPH	Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor
NPZE	Ndërtesat Pothuajse Zero Energji
OBSH	Organizata Botërore e Shëndetësisë
OZhQ-të	Objektivat e Zhvillimit të Qëndrueshëm
PKVEE	Planet Komunale të Veprimit për Efiçencën e Energjisë
PKEE	Planet Komunale të Efiçencës së Energjisë
PM2.5	2.5 mikrometra ose më pak
PLUQP	Plani i Lëvizjes Urbane të Qëndrueshme të Prishtinës
SSTEC	Eko-Qyteti Tianjin Sino-Singapor
UAE	Emiratet e Bashkuara Arabe

HY RJE

“Qytetet janë humnera e species njerëzore”.¹

Qytetet e hershme u ngritën për një zhvillim më të mirë bujqësor, ndërsa qytetet industriale siguruan përfitime ekonomike për njerëzit.

Megjithëse qytetet janë në rritje të vazhdueshme, është rritja më e fundit eksponenciale e qyteteve që krijuan qytetin post-modern. Prandaj, pabarazitë në rritje, degradimi i mjedisit, përjashtimi social dhe ekonomik dhe ndarja hapësinore mbeten ndër pengesat më të mëdha për zhvillimin e qëndrueshëm në të gjithë botën.

Kanë kaluar 20 vite që nga konflikti i luftës në Kosovë; periudha kohore kur shumë qytete u shkatërruan. Kthimi i refugjatëve, shtëpitë e të cilëve u shkatërruan, rezultoi në një "gamë ndërtimesh". Lufta krijoi një vakum të planifikimit urban, kështu që vendbanimet u përballën me modele të paqëndrueshme të rritjes urbane.

Ndërtesat, kryesisht shtëpitë, u ndërtuan kudo në toka të hapura, duke mos ndjekur asnjë kufizim ndërtimi apo zhvillimi urbanistik. Duke mos pasur rregullore të infrastrukturës, zonave të zhvilluara u mungonte infrastruktura bazë. Përhapja urbane, mungesa e qasjes në infrastrukturë, mungesa e hapësirave të hapura, zhvillimet komerciale në shkallë të gjerë dhe varësia nga përdorimi i veturave filluan të mbizotëronin modelin e jetesës së qyteteve të Kosovës. Shkalla e pabarabartë e zhvillimit rezultoi në migrimin e popullsisë nga zonat rurale në ato urbane dhe nga ato urbane në ato urbane më të zhvilluara.

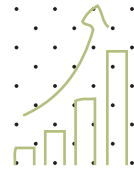
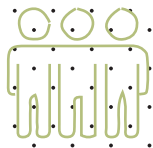
Edhe pse ritmi i ndërtimit i periudhës së pasluftës është ngadalësuar, tregu jo i rregulluar i ndërtimit mbetet një nga faktorët kryesorë ekonomik. Për 10 vitet e fundit, blloqet e mëdha me cilësi të lartë të banesave kanë qenë mjaft të zakonshme në peisazhin urbanistik të Kosovës.

Por për fat të mirë, në kohët e fundit industria e ndërtimit të banesave ngadalë po kalon nga oferta në kërkesë, ku klienti vazhdimisht kërkon

një cilësi më të lartë të kushteve të ndërtimit. Përhapja urbanistike në kombinim me përdorimin e shtuar të makinave krijon bllokime të trafikut, duke rezultuar kështu në një eksternalitet mjedisor si ndotja e ajrit. Koncepti strategjik i futur brenda kornizës së planifikimit urban supozohej të ishte nxitësi i vendimmarrjes gjatë zhvillimit të shërbimeve publike dhe ndërtimit të projekteve me interes publik. Sidoqoftë, edhe pas 20 vjetësh nga konflikti, vendimmarrja për planifikimin urban drejtohet nga kërkesa neo-liberale që shpesh interpretohen gabimisht si nevoja ose interesa publike. Komunitet me synimin për t'iu përgjigjur "nevojave" të qytetarëve, si investimi në infrastrukturë në çdo lagje dhe fshat, bënë shumë pak përpjekje për të ofruar zgjidhje të qëndrueshme të transportit.

Në kohën e zhvillimeve të fundit, të tilla si Marrëveshja Klimatike e Parisit COP21, miratimi i OKB nga Objektivet e Zhvillimit të Qëndrueshëm për 2030 dhe Konferenca e Habitatit III, kanë rritur ndërgjegjësimin për rolin e vendbanimeve si përbërës kryesorë të të dy sfidave globale dhe zgjidhjeve globale. Kuptimi i tendencave kryesore në urbanizim, që me gjasë do të shpalosen përgjatë viteve të ardhshme, është thelbësor për zbatimin e Agjendës 2030 për Zhvillim të Qëndrueshëm, përfshirë përpjekjet për të krijuar një kornizë të re për zhvillimin urban. Qëllimi i këtij punimi është të identifikojë termat dhe të kuptojë si duhet konceptet e "qëndrueshmërisë urbane" të cilat janë të nevojshme për formulimin e një udhërrëfyese më të qartë për qytetet e Kosovës.

¹ Jean-Jacques Rousseau në 1762 (1972, f. 59).

METODOLOGJIA

Qasja metodologjike që u zgjodh për këtë punim kërkimor përfshin një metodë cilësore të kërkimit, krahas asaj vëzhguese. Përmes rishikimit të literaturës, mbledhjes së të dhënave, vëzhgimit dhe analizës së situatës dhe të dhënave aktuale në Kosovë, ky punim siguron një vlerësim të statusit ekzistues të komunave dhe qyteteve të Kosovës.

Të dhënat u morën nga dokumente të ndryshme strategjike, siç janë planet, strategjitë, statistikat, punimet kërkimore, etj., si në nivelin kombëtar ashtu edhe në atë lokal. Për më tepër, të dhënat e mbledhura për sektorë të ndryshëm u përpunuan të cilat i dhanë një kontekst hulumtim, në mënyrë që të vlerësohej niveli i qëndrueshmërisë dhe përgjegjësisë sociale të sektoreve të tillë. Sidoqoftë, një pengesë në

lidhje me mbledhjen e të dhënave dhe të gjithë qasjes metodologjike ishte mungesa e të dhënave për qytetet e Kosovës, e cila më pas do të kishte shërbyer si bazë për një analizë krahasuese me qytetet e tjera të vendeve fqinje. Në mënyrë që të pasurohet punimi kërkimor me të dhëna dhe informacione përkatëse, u përdor sistemi GIS, analiza statistikore dhe aftësi të analizës hapësinore.

Së fundmi, një kufizim i kësaj pune kërkimore lidhej gjithashtu me pandeminë, COVID-19 dhe kufizimet e lëvizjes, të cilat pamundësuan mundësinë për të marrë të dhëna të shpejta dhe për të kryer takime të strukturuar me institucione dhe subjekte të caktuara që janë palët kryesore të interesit në këtë sektor.

1/ QYTETE TË QËNDRUESHME

TRENDET GLOBALE DHE SFIDAT

Gjatë 50 viteve të fundit, bota ka dëshmuar rritjen më të madhe urbane dhe transformimin ekonomik të qyteteve në të gjithë botën. Sipas UN Habitatit, **"qytetet zënë më pak se 2% të sipërfaqes së tokës në botë por konsumojnë më shumë se 75% të energjisë në botë dhe janë përgjegjëse për rreth 70% të gazeve serë"**² Qytetet dhe vendbanimet, me "zhvillimin" e tyre dhe nivelet e larta të konsumit kanë rrezikuar burimet ujore dhe ushqimin, që janë kritike për qëndrueshmërinë e botës.

Në 2019, konsumi global i energjisë tejkaloi 576 eksaxhul, duke treguar një rritje prej 75% në krahasim me 1990. Familjet dhe transporti mbeten 2 sektorë që konsumuan më së shumti energji në 2016.³ Emetimet e CO₂ Emetimet e CO₂ që vijnë nga konsumi global i energjisë urbane sillen ndërmjet 53% deri 87% të emetimeve totale të CO₂.⁴ Rritja e madhe e popullsisë në qytete rrit kërkesën për energji, duke ushtruar presion në burimet natyrore dhe duke kontribuar në emetimet e përgjithshme të CO₂. Prandaj, nëse qytetarët vazhdimisht konsumojnë energji në mënyrë jo eficiente, konsumi global i energjisë, siç parashikohet, do të vazhdojë të rritet në mënyrë dramatike gjatë dekadave të ardhshme.

Qytetet gjithashtu luftojnë për sigurimin e aksesit në ujë dhe kanalizime. Pothuajse 1 miliard njerëz nuk kanë qasje në ujë të pijshëm të pastër (d.m.th., ujë çezme), ndërsa 2.6 miliardë nuk kanë qasje në "shërbimet e përmirësuara të kanalizimeve".⁵ TKjo do të krijojë sfida të mëdha të furnizimit me ujë, veçanërisht për qytetet.

Vendimet urbane kanë gjurmë afatgjata që

rezultojnë në shfrytëzimin e burimeve dhe degradimin e mjedisit. Si e tillë, edhe prishja e ndërtesave ose lagjeve, të cilat më parë ishin ndërtuar pa standarde të urbanizimit, do të krijojë një sasi të madhe të mbetjeve të ndërtimit. Pasojat e urbanizimit të shpejtë u njohën së pari në Konferencën e Habitatit të Kombeve të Bashkuara (OKB) mbi Vendbanimet Njerëzore në 1976, në Vancouver, Kanada. E ashtuquajtura Deklarata e Vancouver arriti në përfundimin se **"rritja e pabarabartë ekonomike dhe urbanizimi i pakontrolluar do të vazhdojë, nëse nuk ndërmerren veprime pozitive dhe konkrete në nivele kombëtare dhe lokal"**.⁶ Nëse qytetet do të vazhdojnë të rriten me ritmin e 50 viteve të fundit, "urbanizimi" si një forcë transformimi do të bëhet një kërcënim për burimet natyrore dhe ndryshimin e klimës. Qytetet dhe bota do të bëhen të pajetueshme.

Rritja e re urbane e çdo lloji kërkon ndjeshmëri shtesë për ndikimin social, ekonomik dhe mjedisor për brezat e tanishëm dhe të ardhshëm. Konteksti shoqëror i qyteteve ka një rëndësi të madhe për vendimmarrjen. Kjo është veçanërisht e vërtetë në qytetet në të gjithë shtetet në zhvillim, kur "rritja e pakontrolluar" përbën përmasa të konsiderueshme të periferisë së qytetit dhe pabarazia përkeqëson

² UN Habitat. (2011). "Raport Global për Vendbanimet Njerëzore 2011: Qytetet e Nxehta: Beteja për ndryshimet klimatike".

³ United Nations. (2020). Libër xhepi i Statistikave të Energjisë, UN,

⁴ Boden, T.A., G. Marland, and R.J. Andres. 2017. Emetimet Globale, Rajonale dhe Kombëtare të Fosileve CO₂. Qendra e Analizave për informacione rreth Dioksid Karbonit, Laboratori Kombëtar Oak Ridge, U.S. Departamenti i Energjisë, Oak Ridge, Tenn., U.S.A. https://doi.org/10.3334/CDIAC/00001_V2017

⁵ United Nations. (2018). Qytetet e Botës në vitin 2018: Broshurë e të dhënave, Hulumtime Statistikore - United Nations (Ser. A), Raport i popullsisë dhe jetëgjatësisë, UN, New York <https://doi.org/10.18356/c93f4dc6-en>

⁶ Konferenca e Kombeve të Bashkuara për vendbanimet njerëzore (1976). "Deklarata e Vankuverit në Vendbanimet Njerëzore - A/CONF.70/15 Chapter I - UN Documents: Gathering a body of global agreements".

ndarjen urbane. Qytetet në të gjithë botën duhet të marrin vendime për zhvillim të qëndrueshëm.

Nga "teoria në praktikë" në të gjithë botën, termi "qëndrueshmëri" u bë i famshëm. Termi "zhvillim i qëndrueshëm" u përmend për herë të parë në një Konferencë të Raportit të OKB për Mjedisin Njerëzor⁷ në 1972, por përkufizimi i parë zyrtar u përpunua në Raportin e Brundtland⁸ në 1987, duke theksuar parimin dhe imperativin e zhvillimit të qëndrueshëm: qëndrueshmërinë ekonomike, sociale, mjedisore dhe kulturore.

Deri më tani, nuk ka një përkufizim gjithëpërfshirës ndërkombëtar për termin 'qytete të qëndrueshme'. Edhe pse i kushtohet shumë vëmendje nga studiuesit, përkufizime të ndryshme janë akoma në zhvillim dhe mbeten të pakapshme për shumicën e palëve të interesuara. Përveç termit 'qytete të qëndrueshme', shumë kategori të reja të 'qyteteve' u krijuan brenda diskursit të planifikimit urban, si: 'qytete të gjelbërta'; 'qytete adaptuese'; 'qytetet eko'; 'qytete me nivel të karbonit të ulët'; 'qytete të mençura'; etj. Termi 'qytet i qëndrueshëm', si termi më i zakonshëm i përdorur në politikën e kërimit dhe zhvillimit, u bë një koncept kyç multisektorial dhe shumë shkallësh në interpretimin e transformimeve ekzistuese urbane dhe në përgjigjen ndaj sfidave të krijimit të vendbanimeve të ardhshme të jetueshme urbane.

Koncepti 'qytet i qëndrueshëm' kur zbatohet në politikën urbane, bazohet në 2 parime konfliktuale:

1/ përdorimi i burimeve dhe prodhimi i mbetjeve nga qytetet për të qëndruar në nivele nën kapacitetin mbajtës të ekosistemeve të tyre, përderisa

2/ sigurohet një kapacitet për të jetesë të qëndrueshme, praktika sociale dhe cilësi të jetës.⁹

Në përgjithësi, një qytet i qëndrueshëm mund të përkufizohet si një qytet që ndahet ndjeshëm nga shfrytëzimi i burimeve dhe ndikimeve negative mjedisore dhe rritja / zhvillimi i tij

është i qëndrueshëm në aspektin ekonomik, shoqëror dhe ekologjik në plan afatgjatë. Ndërsa për të zhvilluar një qytet të qëndrueshëm, vendimmarrësit duhet të formulojnë korniza strategjike për të kaluar në epokën e re të zhvillimit të qëndrueshëm urban.

Agjenda 2030 për Zhvillimin e Qëndrueshëm dhe 17 Objektivet e saj të Zhvillimit të Qëndrueshëm (OZhQ) u miratuan në 2015 dhe përpilojnë një plan veprimi i cili synon të përfitojë kryesisht njerëzit dhe planetin dhe të sigurojë prosperitet të përbashkët. OZhQ-të nënvizojnë sfidat aktuale dhe qëllimet përmes të cilave ato mund të zgjidhen.

Sipas të dhënave të mbledhura në 2019 nga një provë e 755 qyteteve në 95 vende, në periudhën 1990 deri në 2015, **"shumica e zonave urbane regjistruan një rritje të përgjithshme në shtrirjen e zonës së ndërtuar (e përcaktuar si prania e ndërtesave) për person."**¹⁰ Përkundër sfidave të shumta të zhvillimit, qytetet përfaqësojnë një mundësi të hapur për një zhvillim të qëndrueshëm inovativ. Qëndrueshmëria dhe jeta e shëndetshme ose do të dështojnë ose do të arrihen brenda qyteteve. OZhQ 11 është një qëllim specifik i vendosur për "bërjen e qyteteve dhe vendbanimeve njerëzore përfshirëse, të sigurta, elastike dhe të qëndrueshme".¹¹ Nëse njerëzimi arrin të përmbush synimet nën OZhQ 11, kjo do të ndikojë në ndryshimet reale dhe të nevojshme në shumë prej OZhQ-ve të tjera. OZhQ 11 së bashku me synimet dhe treguesit e tij përkatës, do të trajtohen veçanërisht nga ky dokument.

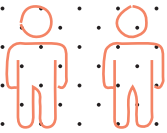
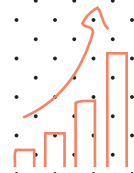
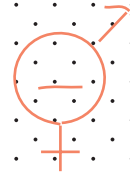
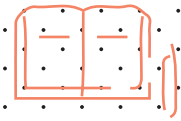
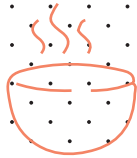
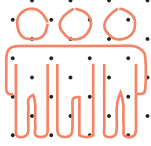
⁷ UN Asembleja e Përgjithshme, Konferenca e Kombeve të Bashkuara për Mjedisin Njerëzor. (1972). Deklarata e Konferencës së Kombeve të Bashkuara për Mjedisin Njerëzor, Stockholm, 5-16 Qershor 1972. <https://digitallibrary.un.org/record/523249?ln=en>

⁸ Brundtland, G. (1987) Raport në Komision Botëror për Zhvillim dhe Mjedis: E ardhmja jonë e përbashkët. Kombet e Bashkuara Asembleja e Përgjithshme dokument. <http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm>

⁹ Campbell, S. (2013). Zhvillimi i Qëndrueshëm dhe drejtësia sociale: Urgjencat konfliktuale dhe kërkiti i terrenit të përbashkët në planifikimin urban dhe rajonal. <http://dx.doi.org/10.3998/mjs.12333712.0001.007>

¹⁰ UN Sekretar i Përgjithshëm. (2018). Progresi drejtë Objektive të Zhvillimit të Qëndrueshëm: Raporti i Sekretarit të Përgjithshëm. New York: UN, 10 May 2018. <https://digitallibrary.un.org/record/1627573?ln=en>

¹¹ Sipas kornizës për Zhvillim të Qëndrueshëm të Organizatës së Kombeve të Bashkuara, OZhQ 11 adreson sfidat e urbanizimit dhe synon krijimin e qyteteve dhe mjedisit sa më të qëndrueshëm.

2/PASQYRA E PËRGJITHSHME

Historikisht, Kosova ka kaluar nëpër disa pushtime, luftëra dhe ikje. Regjistrimi i fundit i kryer nga Qeveria e Kosovës u zhvillua në 2011. Bazuar në atë regjistrim, Kosova ka rreth 1,808,257 banorë.

Ndërsa ishte një vend që sapo e ka kaluar konfliktin me një gjendje të dobët mbizotëruese ekonomike dhe infrastrukturore, shumë kosovarë kanë migruar në zona të zhvilluara në kërkim të kushteve më të mira të jetesës. Duke qenë vend në tranzicion, që sapo e ka kaluar konfliktin dhe me një gjendje të dobët mbizotëruese ekonomike dhe infrastrukturore, shumë kosovarë janë zhvendosur në vendet më të zhvilluara në kërkim të kushteve më të mira të jetesës. Lëvizja e pandërprerë e popullsisë ka mbingarkuar zonat urbane, të cilat nga ana tjetër po zhvillohen pa përfitimin e kontrollit të planifikimit hapësinor, veçanërisht në nivelin komunal. Ndërtimi joformal është i përhapur dhe veçanërisht intesiv përgjatë rrugëve rajonale (Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor 2010a).

Pasojat manifestohen në një zhvillim të pabarabartë midis zonave urbane dhe rurale, krijimin e zonave të banimit pa infrastrukturën e duhur fizike dhe sociale dhe rritjen e mosmarrëveshjeve pronësore dhe ligjore. Në të njëjtën kohë, sipas USAID në Kosovë, "kjo lidhje e fortë midis zonave urbane dhe rurale do të thotë se ka potencial të mirë për diversifikimin e aktiviteteve ekonomike kudo ku ka infrastrukturë dhe mundësohet qasja në treg".¹²

Zhvendosja e popullsisë, furnizimi i pamjaftueshëm dhe joadekuat i shtëpive dhe mungesa e zbatimit të ligjit që funksionojnë

kanë rezultuar në një rritje të numrit të vendbanimeve ilegale dhe ndërtesave të ndërtuara në mënyrë të paligjshme në të gjithë Kosovën. Gjendja bujqësore dhe tokat e pronarëve të zhvendosur kanë qenë vendi i vendbanimeve ilegale, veçanërisht në periferitë e zonave urbane.

Figura 1. Popullsia totale e banorëve në Kosovë, periudha 2014- 2019.

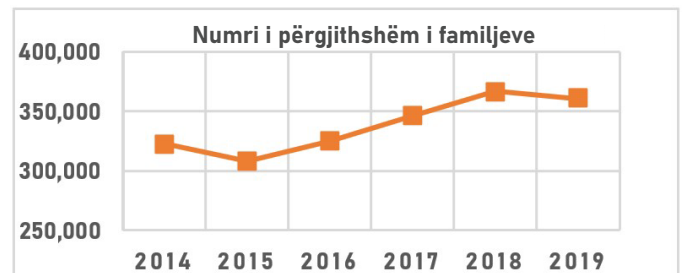

Figura 2. Numri i përgjithshëm i familjeve në Kosovë, periudha 2014- 2019

Familjet e Kosovës me një mesatare prej 5.9 anëtarësh¹³ përfaqësojnë strukturë të një familje

¹² USAID, Profili i Shtetit, Kosova. Vegëza e qasshme në: <https://www.land-links.org/country-profile/kosovo/> (Qasur në Prill, 2021)

¹³ Census 2011. Data source: Kosovo Agency of Statistics.

¹⁴ "Familja e gjerë, e drejtuar nga një mashkull i moshuar, zakonisht përfshin të gjithë djemtë e tij, gratë e tyre dhe fëmijët nën një çati. Në disa raste, kjo familje e gjerë mund të banojë në disa shtëpi fqinje. Familja e gjerë përbën një njësi ekonomike dhe të gjitha pasuritë ndahen".

¹³ Data source: Kosovo Agency of Statistics.

https://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__Census%20population__Census%202011__2%20Republic%20of%20Kosova/census43.px/table/tableViewLayout1/?rxid=fe5de542-7b0c-4e8f-a609-4b41c68d9b41

relativisht të madhe ose "familje të gjerë".¹⁴ Sidoqoftë, nëse krahasohet me numrin e anëtarëve të familjes në 1981, i cili ishte 7¹⁵, mund të konkludohet se madhësia e familjes po zvogëlohet.

Për më tepër, dendësia e popullsisë së Kosovës është në rënie. Dendësia e popullsisë (person për km² të sipërfaqes së tokës) në Kosovë arriti një vlerë maksimale prej 191.60 në 1997, ndërsa ulet në 168.15 banorë / km² në 2017.¹⁶

Figura 3. Dendësia e popullsisë në Kosovë për periudhën 2014-2019.

Nga sipërfaqja e përgjithshme prej 1.1 milion hektarësh, afërsisht 577,000 hektarë (53%) është tokë pjellore. Sidoqoftë, në Kosovë (38.5%), pjesa e zonës së shfrytëzuar bujqësore ishte e ngjashme me atë në BE. Prishtina është rajoni me sipërfaqen më të madhe të tokës pjellore me 27.7% (GoK 2015a). Shumica e tokës bujqësore është në pronësi private (80%), duke siguruar kryesisht bujqësi ekzistenciale për person (Banka Botërore 2015a).

Zona pyjore në Kosovë mbetet mjaft e qëndrueshme me afërsisht 481,000 hektarë (44.7% e sipërfaqes totale) dhe siguron lëndë drurore, dru zjarri dhe produkte të ndryshme pyjore të përdorura nga popullata. Të korrat vjetore janë mbi nivelet e rekomanduara të korrjeve afatgjata dhe më shumë se 90% e vëllimit nuk korren sipas rregulloreve.

Kuvendi i Kosovës më 25 janar 2018 ka miratuar rezolutën mbi Objektivet e Zhvillimit të Qëndrueshëm (OZhQ). Më 10 tetor, u krijua Këshilli për Objektivet e Zhvillimit të Qëndrueshëm, i kryesuar nga Kryetari i Komitetit për Shëndetësinë, Punën dhe Mirëqenien Sociale.

E

kzistojnë disa ligje dhe dokumente të politikave që adresojnë qëndrueshmërinë. Legjislacioni për mbrojtjen e mjedisit, përcakton zhvillimin e qëndrueshëm si **"harmonizimin e zhvillimit ekonomik dhe mbrojtjen e mjedisit për të përmbushur nevojat e sotme pa rrezikuar mundësitë që gjeneratat e ardhshme të përdorin këto kapacitete dhe të plotësojnë nevojat e tyre"**.¹⁷

Për më tepër, Ligji për Planifikimin Hapësinor përcakton një qëllim të sigurimit të **"një zhvillimi të qëndrueshëm dhe të ekuilibruar të planifikimit hapësinor në të gjithë territorin e Kosovës si një vlerë e përbashkët kombëtare, përmes qeverisjes së mirë, përdorimit racional të hapësirës, mbrojtjes së mjedisit dhe trashëgimisë kulturore"**.¹⁸

Shumica e ligjeve që lidhen me mjedisin përmbajnë zhvillimin e qëndrueshëm si një nga parimet udhëzuese të legjislacionit, por termi nuk shtjellohet më tej në dispozita. Në tërë legjislacionin e Kosovës termi "qytet i qëndrueshëm" nuk është përcaktuar, megjithëse përmendet shpesh në politikat dhe dokumentet strategjike.

¹⁴ "Familja e gjerë, e drejtuar nga një mashkull i moshuar, zakonisht përfshin të gjithë djemtë e tij, gratë e tyre dhe fëmijët nën një çati. Në disa raste, kjo familje e gjerë mund të banojë në disa shtëpi fqinje. Familja e gjerë përbën një njësi ekonomike dhe të gjitha pasuritë ndahen".

¹⁵ Burimi i të dhënave: Agjencia Statistikore e Kosovës. https://askdata.rks.gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__Census%20population__Census%202011__2%20Republic%20of%20Kosova/census43.px/table/tableViewLayout1/?rxid=fe5de542-7b0c-4e8f-a609-4b41c68d9b41

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. "Ligji Nr. 03/L-025 për Mbrojtjen e Ambientit". 6 Prill 2009. <https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=2631>

¹⁸ Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. "Ligji Nr. 04/L-174 për Planifikim Hapësinor". 2013.

2.1/ STRUKTURA URBANE/RURALE

Sipas Agjencisë së Statistikave të Kosovës (ASK), afërsisht 62% e popullsisë jeton në zona / qytete urbane, e cila është e ngjashme me trendin aktual botëror.¹⁹ Transformuar në sipërfaqe të ndërtuara, zonat urbane mbulojnë vetëm 2% të sipërfaqes totale të tokës.²⁰

Komunat janë njësi administrative. Në total, 1,469 vendbanime janë shpërndarë midis 38 komunave, duke e ndarë Kosovën në 41 grupe urbane të identifikuar²¹ bazuar në një studim të shpërndarjes së popullsisë²². Në nivelin e komunës, Prishtina ka vlerën më të lartë të përqindjes (81,3%)²³ së popullsisë që banon brenda kllaster urban në proporcion me popullsinë totale të komunës.

Kllasteret urbane ose zonat morfologjike urbane (ZMU)²⁴ përfshijnë CORINE²⁶ klasat e mbulesave të tokës, të tilla si: strukturë e vazhdueshme urbane, strukturë e ndërprerë urbane, njësi industriale ose tregtare, zona të hapura dhe të gjelbërta urbane dhe infrastruktura. ZMU përdoren për të vlerësuar shkallën e urbanizimit në një vend. Kjo do të thotë që në Kosovë për shkak të një shkalle të lartë të kllastereve urbane që u krijuan nga viti 2000 e deri më tani, ka më pak ZMU krahasuar me vendbanimet administrative.

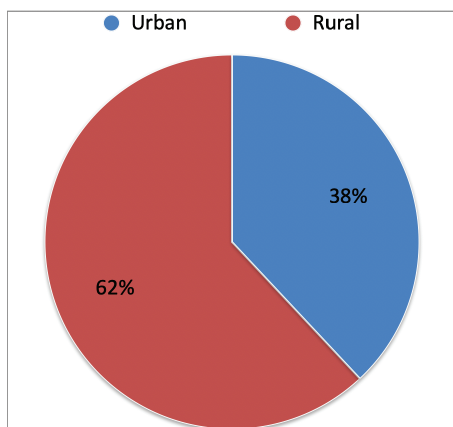

Figura 4. Ndarjet e popullsisë urbane / rurale në Kosovë. Burimi: Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2020

41 urban clusters in Kosovo – 2011

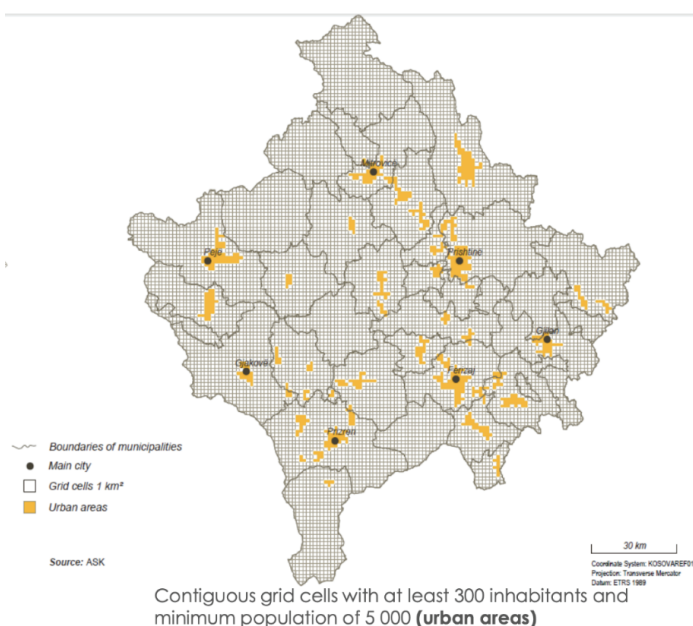

Figura 5. Grupimet urbane në Kosovë bazuar në shpërndarjen e popullsisë. Burimi: Bianchini, Shameti, Shala. (2015) Shpërndarja e popullsisë në Shqipëri dhe Kosovë.

¹⁹ Agjencia Statistike e Kosovës. (2020). Popullsia urbane/rurale në Kosovë.

https://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__Census%20population__Census%202011__2%20Republic%20of%20Kosova/census01.px/?rxid=a0f4db78-2e28-40c1-830b-7a5922623a4

²⁰ Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor. (2010). Plani Hapësinor i Kosovës 2010 – 2020.

http://www.ammk-rks.net/repository/docs/Spatial_Plan_of_Kosova_2010-2020.pdf

²¹ "Një kllaster urban përbëhet nga qeliza të rrjetit të afërt prej 1 km katrorë me një dendësi prej të paktën 300 banorë për km katrorë dhe një popullsi totale minimale prej 5 000."

²² Ibid.

²³ Bianchini, Shameti, Shala. (2015). Shpërndarja e popullsisë në Shqipëri dhe Kosovë. Konferenca e pestë ndërkombëtare e demografisë së Ballkanit, 2015. Ohër, Maqedonia e Veriut.

²⁴ Sipas Agjencisë Evropiane të Mjedisit, "Zonat morfologjike urbane (UMZ) përcaktohen nga klasat e mbulimit të tokës Corine që konsiderohen të kontribuojnë në indet dhe funksionimin urban.

²⁵ CORINE qëndron për 'coordination of information on the environment'.

Shiko më shumë në <http://www.eea.europa.eu/publications/COR0-landcover>

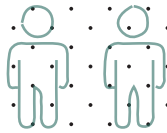
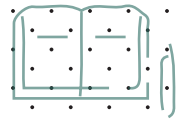
Ekzistojnë një sërë indikatorësh, kornizash dhe qasjesh ekzistuese për matjen dhe monitorimin e progresit në qytete që duan të adresojnë qëndrueshmërinë. Synimet e Agjendës 2030 dhe OZhQ në lidhje me Kornizën Globale të Treguesve përmbajnë 231 tregues unikë, të cilët janë më të përshtatshëm për vlerësimet për nivelet kombëtare dhe rajonale.

Që nga viti 1990, popullsia në zonat urbane të Kosovës u rrit shumë. Ndërsa, globalisht më shumë njerëz jetojnë në zonat urbane, në vitin 2011 në Kosovë, bazuar në klasifikimin administrativ urban / rural, shumica e popullsisë së përgjithshme jetonte në zonat rurale (62%) dhe më pak në zonat urbane (38%).²⁶ Sidoqoftë, nëse është mbi të njëjtat të dhëna, rrjeti (tipologjia e klasifikimit të qelizave të BE) dhe klasifikimi urban / rural²⁷ që është përdorur, tregon që popullsia urbane e Kosovës në vitin 2011 ishte deri në 54.7%.²⁸ Kriteret administrative për përkufizimin dhe klasifikimin e zonave urbane / rurale, si ato të përdorura në Kosovë, duket se nuk janë adekuate për një klasifikim të besueshëm dhe të azhurnuar të popullsisë urbane dhe rurale.

²⁶ Burimi i të dhënave: Agjencia Statistkore e Kosovës.

²⁷ Bazuar në qasjen e BE-së për grumbullimin e popullsisë së regjistrimit në qelizat e rrjetit, ku grupimet urbane përfaqësojnë qelizat e rrjetit të afërt prej 1 km² me një dendësi prej min. 300 banorë / km², dhe grupet rurale përfaqësojnë qelizat e rrjetit jashtë grupeve urbane. Shikoni më shumë në: EU Inspire.

²⁸ Agjencia Statistkore e Kosovës. (2015). Shpërndarja e popullsisë në Republikën e Kosovës: një hulumtim krahasues në analizimin e popullsisë urbane dhe klasifikimin e saj duke u bazuar në kriteret administrative dhe jo-administrative. http://www.efgs.info/wp-content/uploads/conferences/efgs/2016/S8-1_pr esentationVLIdrizShala_EFGS2016.pdf

3/ STATUSI, QYTETET DHE SFIDAT E QYTETEVE TË KOSOVËS

3.1/ DIMENSIONI HAPËSINOR

3.1.1/ KONTEKSTI I PLANIFIKIMIT URBAN DHE MODELET E PËRDORIMIT TË TOKËS

Vetëm në vitin 2003, komunat e Kosovës u njohën me konceptin e planifikimit strategjik përmes miratimit të Ligjit Nr. 2003/14 për Planifikimin Hapësinor²⁹. Qëndrueshmëria, përveç transparencës, përfshirjes dhe barazisë, ishte një nga parimet kryesore që duhej ndjekur në vendimmarrje. Ishte Komuna e Prishtinës që miratoi planin e parë strategjik të zhvillimit në 2004.

Ligji ndau planifikimin hapësinor në 2 nivele, atë kombëtar dhe lokal. Në nivelin kombëtar, planifikimi hapësinor ishte strukturuar përmes Planit Hapësinor të Kosovës (PSK) 2010–2020+³⁰ në vitin 2010, nën administrimin e ish Ministrisë së Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor (MMPH).³¹ Sipas të njëjtit ligj, në nivelin lokal, komunave u kërkohet të miratonin Planet Zhvillimore Komunale (PZHK) për të gjithë territorin komunal që përcakton qëllimet afatgjata të zhvillimit ekonomik, social dhe hapësinor dhe të miratojë Planet Zhvillimore Urbane (PZHU) që përcaktojnë parashikimet afatgjata për zhvillimin dhe menaxhimin e zonave urbane.

Një strategji e zbatimit, përfshirë kornizën kohore dhe mekanizmat e parashikuar të financimit, ishte një komponent thelbësor për planifikimin strategjik dhe të orientuar drejt veprimit. Së shpejti, autoritetet komunale kishin një potencial sfidues për të futur teorinë ndërkombëtare në praktikën lokale. Rezulton se harmonizimi i menjëhershëm me parimet zhvillimore Evropiane të vazhdueshme, ishte vetëm një sfidë e madhe për një vend të vogël në zhvillim që sapo kishte dalë nga lufta. Shumica e PZHK-ve dhe PZHU-ve kishin mungesë të

kritereve ose treguesve që mund të përdoren për përcaktimin e aktiviteteve të qarta për zbatimin e planeve hapësinore.

Për më tepër, komunat u përfshinë në mes të shumë çështjeve të tjera si sigurimi i shërbimeve themelore, kufizimet buxhetore dhe mungesa e ekspertizës teknike për hartimin dhe burimeve njerëzore për zbatimin dhe monitorimin e zbatimit. Mungesa e planeve urbanistike (midis periudhës 2000–2008), monitorimi dhe kontrolli joefektiv dhe tendencat e rritjes, të gjitha rezultuan në një ndërtim të madh tokës³² dhe përhapje urbane³³. Edhe pse, me mbështetjen e donatorëve ndërkombëtarë deri në vitin 2008, shumica e komunave kishin vendosur rrethinat e zonave urbane përmes miratimit të PZHU-ve, mungesa e kontrollit rezultoi në një nivel të lartë të tokës së zënë rreth skajeve të qytetit. Në vitin 2008 shumica e tyre ishin ende në proces të hartimit ose ende nuk kishin filluar procesin e hartimit të PZHK-ve dhe PZHU-ve.

Mungesa e infrastrukturës dhe qasja në shërbimet publike ishin karakteristikë e përsëritur për të gjitha format e përhapjes urbane në Kosovë. Si pasojë, popullsia që banonte duhej të mbështetej në përdorimin e makinës edhe për nevojat themelore. Fatkeqësisht, një segment i popullsisë,

²⁹ Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. (2007). Ligji Nr. 2003/14 për Planifikimin Hapësinor, Artikulli 3.

<https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8865>

³⁰ MESP. (2010). Plani Kombëtar i Kosovës 2010 – 2020+.

http://www.ammk-rks.net/repository/docs/Plani_Hapesinor_i_Kosoves_2010-2020.pdf

³¹ Bazuar në vendimin politik në vitin 2020, MMPH u riorganizua në Ministrinë e Ekonomisë dhe Mjedisit (MEE).

³² Sipas CEMAT, "bashkësia është një bashkim ose rrjet i vazhdueshëm i komuniteteve urbane të cilat janë shkruar fizikisht përmes rritjes dhe zgjerimit të popullsisë. Afërsia fizike dhe vazhdimësia e zonave të ndërtuara janë një parakusht për përcaktimin e tokave."

³³ Sipas CEMAT, "përhapja urbane është përhapja e paplanifikuar, e pakontrolluar e zhvillimit urban në zonat ngjitur buzë një qyteti. Termi përdoret gjithashtu për të përcaktuar rritjen e shpejtë, të shpejtë dhe ndonjëherë të pamatur të një zone më të madhe metropolitane mbi një zonë të madhe."

përkatesisht fëmijët, personat me aftësi të kufizuara, të varfërit, po përjashtoheshin nga përmbushja e këtyre nevojave themelore si rezultat i mungesës së mjeteve të transportit në baza ditore. Meqenëse komunat kishin tashmë PZHK dhe PZHU, ato nuk mund të planifikonin për infrastrukturë, shërbime dhe komoditete shtesë, në mënyrë që të integronin zonat funksionale apo lagjet e zhvilluara në periferi të qytetit. Për më tepër, kostoja e infrastrukturës minimale që komunat zhvilluan krijoi një barrë shtesë mbi buxhetet tashmë të dobëta komunale.

Rregulloret e papërshtatshme të përdorimit të tokës indirekt nxitën shpërthimin e zhvillimit joformal për shkak të ngurtësisë së tyre ose mungesës së mekanizmit të qartë të zbatimit. PZHK-të dhe PZHU-të lanë vendbanimet rurale pa politikat e duhura të planifikimit dhe rregulloret e ndërtesave. Në vitin 2013, Kuvendi i Kosovës miratoi Ligjin për Planifikimin Hapësinor³⁴ ku PZHU u hoq dhe u prezantua koncepti i zonimit, duke përfshirë përdorimin e planifikuar të tokës dhe rregullimin e ndërtesave për të gjithë territorin e komunës. Hartat Zonale Komunale (HZK) përmes qasjes së planifikimit urban integrues pritet të jenë më të kuptueshme dhe të arritshme për të gjithë qytetarët. Deri më tani, shumica e komunave janë në proces të hartimit dhe miratimit të PZHK-ve dhe HZK-ve të tyre.

Në përgjithësi, zhvillimi i përhapjes urbane ishte një zhvillim i paligjshëm. Vendbanimet dhe qytetet vazhduan të rriteshin, ndërsa pyjet dhe toka bujqësore vazhduan të keqpërdoren. Deri në vitin 2016, më shumë se 350,000 ndërtesa të ndërtuara në mënyrë të paligjshme u identifikuan³⁵, me 45,000 ndërtesa që u identifikuan vetëm në Prishtinë.³⁶ Si rezultat i kësaj, ekosistemi dhe biodiversiteti ndien një presion në rritje të degradimit.

Përhapja e banesave urbane, e cila ishte nxitësi kryesor i zhvillimit artificial në periudhën 2000–2006, u bë më pak intensive në periudhën 2006–2012. Ndërsa, në periudhën 2006–2012, të gjithë përbërësit e përhapjes ishin shumë intensivë, njësi të tilla komerciale apo industriale, miniera dhe deponi, si dhe ndërtimi dhe zgjerimi i rrjeteve të transportit.³⁷ Do të thotë, që për shkak të kërkesës nga njerëzit për të ndërtuar më shumë shtëpi në periudhën e menjëhershme të pasluftës dhe furnizimit, kompanitë e ndërtimit ndërtuan të gjitha llojet e tjera të ndërtesave në periudhën e dytë.

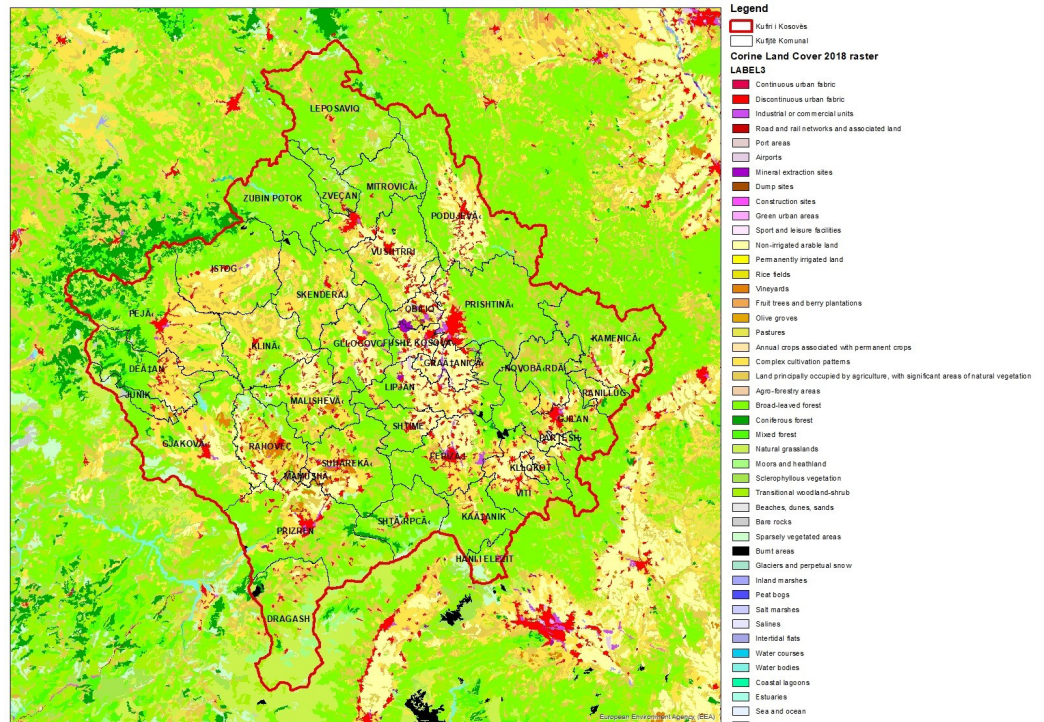

Figura 6. Corine Land Cover 2018, Kosovë. Burimi: Të dhëna të mbledhura nga Copernicus të siguruar nga Agjencia Evropiane e Mjedisit.³⁸

Paradoksalisht, vendbanimi ekzistues i vendosur në tokë të zhvilluar u shndërrua në përdorim joefikas të tokës / vendbanimeve të shpërndara dhe vendbanimeve të zhvilluara përgjatë korridoreve të transportit / vendbanimeve në formë lineare. Vendbanimet e shpërndara dhe ato lineare kërcënojnë qëndrueshmërinë përmes efekteve të ndryshme negative. (Shih figurën. 6.).

³⁴ Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. (2013). Ligji për Planifikimin Hapësinor Nr. 04/ L- 174. Artikulli 10. & 11.

³⁵ USAID Kosovo (Korrik 2016). Storie suksesi "Building Constructed without Permits in Kosovo move Toward Legalization".

³⁶ MESP (2015). Kosovo. <http://mmph-rks.org/sq/Lajmet/Rreth-350-mije-ndertime-pa-leje-ne-Kosove-1188>

³⁷ Agjencia Evropiane e Mjedisit (2017). Corine Land Cover fletat e fakteve të vendit 2000–2012. Kosovo.

³⁸ Qasur për here të fundit më 18 Dhjetor, 2020 në: <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018?fbclid=IwAR3TtWRdJ0PBwHce1MuA0wBXClDfC4o4FPT7ShwX-FUjXnffmHoD4sD0Das>

Figura 8. Shkalla e papërshkueshmërisë vjetore për periudhën 2006-2015 në Kosovë⁴²

Bazuar në figurën e mësipërme, gjeografikisht, pjesa më e madhe e zhvillimit ka ndodhur në pjesën e poshtme të rrafshët të vendit, duke lënë pjesët kodrinore dhe malore jo të populluara. Mund të vërehet se shumica e përhapjes artificiale është përqendruar në skajet e kryeqytetit/rajonit të Prishtinës dhe përgjatë korridoreve kryesore të transportit. Përveç kësaj, efekti i përhapjes urbane në dhe përreth Prishtinës, por gjithashtu i pranishëm edhe në qytete të tjera më të mëdha si Prizreni, Peja, Ferizaj, Gjilani, Mitrovica dhe Podujeva; krijoi një bashkësi të madhe vendbanimi.

Bashkësitë e tokave dhe shtrirja urbane krijuan efekte anësore, d.m.th. rritja e zaptimit të tokës pjellore nga aktivitetet urbane dhe industriale dhe shpërndarjen e konsumit joefektiv të tokës, të njohur si modele të paqëndrueshme të përdorimit të tokës. Në mënyrë që të vlerësohet niveli i ndërtimeve të tokës, implikimet e zhvillimit artificial, siç është shkalla e zaptimit të tokës³⁹ do të analizohen. Zaptimit i tokës është thelbësore për të kuptuar sfidat që ka një vend drejt zhvillimit të qëndrueshëm. Zhvillimi artificial kap të gjithë zonën e tokës të marrë për ndërtesa, zona industriale dhe tregtare, infrastrukturë, terrene sportive etj., dhe përfshin si sipërfaqet e zaptuara ashtu edhe ato jo të zaptuara.

Shkalla e zaptimit të kësaj toke në Kosovë është ndër më të lartat në Evropë. Zhvillimi artificial (strehimi, vendet ekonomike dhe infrastrukturën) në Kosovë, brenda periudhës 2000-2012 u rrit me shpejtësi dhe forcë. Shkalla vjetore e konsumit të tokës për periudhën 2000-2012 ishte 1.38%⁴⁰ dhe përfaqëson një nga më të lartat midis vendeve evropiane.

Në krahasim me vendet fqinje, përqindjet e zaptimit të tokës në Shqipëri për periudhën 2006-2015 varionin nga 0.57-0.61%, ndërsa në Maqedoninë e Veriut përqindjet varionin nga 0.59-0.63% për të njëjtën periudhë.⁴¹ Kjo tregon se Kosova ka një trend të rritur të zaptimit të tokës pjellore, që do të thotë se shndërrimi i tokës nga gjendja e saj natyrore në një gjendje të papërshkueshmërisë është shumë më i lartë. Përqindjet 2012-2015 tregojnë një prirje alarmante me nivelet më të larta të zaptimit të tokës që shënohen, në kontrast me trendin e përgjithshëm të një norme të ngadaltë të zaptimit të tokës në shumicën e vendeve të EEA-39. Të dhënat e përmbledhura të Corine Land Cover (CLC) të siguruar nga EEA tregojnë një rritje të vazhdueshme në përqindjen e rritjes vjetore të vulosjes së tokës për të 3 periudhat, përkatësisht 2006-2009, 2009-2012 dhe 2012-2015.

Rastet më të habitshme janë bashkimi urban i Fushë Kosovës dhe Graçanicës me zonën urbane të Prishtinës. Zgjerimi urban në rritje që mund të kategorizohet si fenomen i ndryshëm i rritjes urbane bazuar në format hapësinore. Territori gjeografik i Prishtinës u zgjerua jashtëzakonisht në një periudhë relativisht të shkurtër kohore.

³⁹ Sipas CEMAT, "zaptimi i tokës është procesi ku sipërfaqet e mbyllura / të papërshkueshme (pëlhura urbane, vendet industriale, aktiviteti tregtar, etj.) Zënë bujqësi, pyje ose zona të tjera natyrore". Agjencia Evropiane e Mjedisit.

⁴⁰ Agjencia Evropiane e Mjedisit (2017). Mbulimi i tokës së Kosovës 2012. Fletat e fakteve të vendit.

⁴¹ Koperniku përmbledh informacionin e ndryshimit të Perandorisë 2006-2015 e siguruar nga Agjencia Evropiane e Mjedisit (EEA). Qasur më 18 Dhjetor 2020 në: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/imperviousness-change-2/assessment>

⁴² Ibid.

Kjo konfirmohet nga fakti që hapësira urbane e ndërtuar në 1970 ishte rreth 948 hektarë, ndërsa u zgjerua në 1999 kur arriti në 1,693 hektarë dhe në 2010 shënoi një rritje (zgjerimi i qytetit) ku regjistron rreth 4,662 hektarë.⁴³ Shprehur në përqindje nga 1970 në 1999 tregohet një rritje prej 78.59%, ndërsa nga 1999 në 2010 qyteti u zgjerua për 175.37% (Shih Figurën 7). Ky nivel i rritjes së shpejtë ishte pothuajse totalisht i paplanifikuar, ndërsa "zona rurale" ishte ngjitur me "zonat urbane" për të formuara grumbullime urbane dhe zgjerime urbane, të cilat kanë shkaktuar pasojë shumëdimensionale dhe afatgjate.

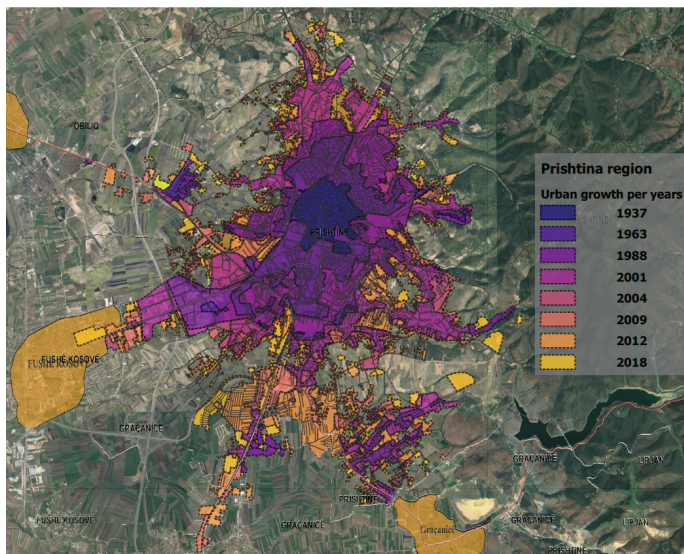

Figura 7. Rritja urbane e Prishtinës ndër vite.
Burimi: Autori përpiloi të dhëna (harta Topografike dhe Ortofoto) paraqitje vizuale në QGIS

3.1.2/ PABARAZIA HAPËSINORE

Zhvillimi urban në formën e zgjerimit urban rriti pabarazitë duke krijuar vlera të larta pronësore në zonat e reja të zhvilluara në lokacione të mira ose përmes gjentifikimit në pjesët ekzistuese të qytetit.

Format e ndryshme të zgjerimit urban që ndodhën midis qyteteve dhe vendbanimeve rurale, krijuan 3 modele të zhvillimit të pabarazisë, të tilla si:

1/ Rritje nëpër skaje zakonisht ndodhet afër periferisë urbane me një zhvillim të dendësisë së mesme dhe të lartë. Për shkak të çmimeve të ulëta ose tokës së trashëguar, lloji i rritjes formohet nga banesa të vetë-ndërtuara. Pas mungesës së planeve të duhura urbanistike, vendndodhjes dhe hapësirës për objektet publike (të tilla si qendrat mjekësore, kopshtet apo shkollat), kur autoritetet lokale marrin iniciativë për ndërtimin e objekteve të tilla nuk ka vend ose hapësirë të mjaftueshme. Duke kaluar rreth të dy skenarëve, këto lagje do të vazhdonin të kishin mungesë të infrastrukturës tjetër jo-teknike dhe sociale. Këto zona nuk janë nën presionin e zhvillimit, por gjithsesi kanë të njëjtin model hapësinor si pjesët e brendshme të qytetit, dhe përgjithësisht janë zhvilluar përgjatë korridoreve kryesore, duke krijuar kështu zhvillime lineare. Prej andej, për të arritur hyrjen në korridorin kryesor, një fenomen i rrugëve pa krye është i zakonshëm.

2/ Rritje Spontane zakonisht janë zgjerime urbane me dendësi të ulët. Ngjashëm me përhapjen e shpejtë të qytetit, zhvillime të tilla të reja, në të cilat zakonisht ndërtohen shtëpi nga investitorë privatë, janë më të shpërndara dhe mungon infrastruktura e duhur. Si pasojë, këto toka nuk kanë akses në infrastrukturën teknike dhe transportin publik, shërbimet publike dhe objektet e tjera elementare të nevojshme për mirëqenien e komunitetit dhe cilësinë e jetës.

Infrastruktura minimale zhvillohet përmes 2 skenarëve të ndryshëm: 1) nëse ka shumë pak

⁴³ Gollopeni, B. 'Migrimi Urban Rural në Kosovë'. (2015). Qasur më https://www.researchgate.net/publication/292989258_Rural_Urban_Migration_in_Kosovo

shtëpi, investitorët zhvillojnë disa infrastruktura minimale jo-standarde, të tilla si rruga e pashtruar, dhe qasja në ujë dhe energji elektrike, dhe qasje të rrallë në rrjetin e ujërave të zeza, dhe / ose, 2) nëse ka ende më pak, apo edhe një lagje të vogël⁴⁴, komunat me një qasje reaktive zhvillojnë infrastrukturën më të nevojshme, siç është rruga me kalldrëm, qasja në ujë dhe energji elektrike. Rrugët zakonisht janë shumë të ngushta nën standardet e sigurisë.

3/ Rritje përtej limitit ekzistues i zhvillimit urban⁴⁵ do të thotë përhapje edhe më urbane. Kur shumë zhvillues të pasurive të patundshme vendosën të ndërtojnë në tokë më pak të kushtueshme më larg periferisë ekzistuese të qytetit, lagjet "satelitore" u ngritën, duke krijuar kështu gjentrifikim urban në Prishtinë dhe qytete të tjera. Lagjet satelitore zakonisht zhvillohen jashtë periferive të qytetit në tokë me cilësi bujqësore. Këto lagje kanë infrastrukturën e tyre të zhvilluar, të tilla si rrugë të asfaltuara dhe trotuare, zona të gjelbërta, duke ndjekur në mënyrë rigoroze dizajne urbane dhe arkitektonike të tipologjisë së ndryshme të shtëpive individuale. Në shumicën e rasteve, zhvilluesit ofrojnë mirëmbajtje, qasje në disa shërbime publike, si kopshtet dhe shkollat fillore, të administruara nga njësi private. Zakonisht, lagjet janë "të mbyllura", që do të thotë që hyrja e të huajve kontrollohet dhe ka një transport të organizuar të komunitetit nga dhe në qytet.

Rritja e shpejtë e qyteteve, që rezulton në zgjerimin urban dhe de-strukturimin e brendshëm të qytetit kanë lënë shumë qytete më të mëdha me një formë urbane me një përjashtim hapësinor në rritje. Ndërsa zonat qendrore mbetën me të njëjtin intensitet të zhvillimit urban, zonave periferike iu dha intensiteti më i lartë i zhvillimit urban, bazuar në të dhëna të pasakta demografike.⁴⁶ Lagjet e reja ishin planifikuar të pranonin rritje të lartë demografike dhe migrim nga qytete të tjera. Fatkeqësisht, "rregulloret e rritura nga intensiteti", siç pritej, krijuan një mjedis të pajetueshëm urban, të tilla si mungesa e dritës së përshtatshme natyrore, mungesa e parkimit, rrugë të ngushta, mungesa e zonave të gjelbërta, etj.

Gjentrifikimi hapësinor ekziston gjithashtu midis lagjeve të konsoliduara dhe lagjeve të reja në periferi të qytetit. Çmimet e apartamenteve në lagjet e konsoliduara, si Ulpiana, Bregu i Diellit dhe Dardania, mbetën më të larta se ato në periferi të qytetit si Mati dhe Kalabria, sepse lagjet më të konsoliduara u zhvilluan para luftës dhe kishin qasje në kopshte, shkolla, transport publik më të mirë, ngrohje qendrore dhe zona të gjelbërta. Situata është e ngjashme në qytetet e tjera më të mëdha, si p.sh., Ferizaj, Gjilan dhe Prizren, megjithatë dukuritë atje janë të një shkalle më të ulët.

Në lagjet e reja të shumicës së komunave, megjithëse PZHU ishte vendosur, përsëri nuk kishte qasje të duhur në infrastrukturë dhe shërbime publike. Edhe pse çmimi në lagjet e reja ishte më i ulët, përsëri nuk ishte, dhe nuk është i përballueshëm për shumicën e familjeve të reja. Prandaj, komunat duhet të fillojnë planifikimin në një qasje të integruar duke kapur vlerat e pronës dhe duke zhvilluar infrastrukturën në një mënyrë të ekuilibruar.

⁴⁴ Edhe pse këto lloj zhvillimesh janë joformale, sërish autoritetet lokale tentojnë të mbulojnë sa më shumë zhvillime me infrastrukturën më të nevojshme.

⁴⁵ Zhvillim që ndodh përtej kufijve ekzistues të zhvillimit urban dhe duke lënë kështu tokën e lirë të pazhvilluar dhe duke rezultuar në më shumë përhapje urbane.

⁴⁶ Shumica e PZHU-ve u miratuan para regjistrimit të vitit 2011, prandaj projekcioni i rritjes demografike ishte vetëm supozim matematik i rritjes. PZHU e miratuar në 2004 për Prishtinën supozoi se për 5 vjet popullata në Prishtinë do të rritet deri në 400,000 banorë. Regjistrimi i popullsisë i vitit 2011 regjistroi afërsisht 200,000 banorë në komunën e Prishtinës.

3.1.3/ TRASHËGIMIA URBANE, ARKITEKTURALE DHE KULTURORE

Trashëgimia urbane dhe arkitektonike është një çështje qendrore për zhvillimin e qëndrueshëm urban pasi krijon një qytet sa më atraktiv. Struktura shoqërore urbane e qyteteve të Kosovës është e pasur me trashëgimi urbane, arkitekturale dhe kulturore. Trashëgimia është e periudhave të ndryshme historike, secila prej tyre paraqet shtresa kulturore. Trashëgimia mund të gjendet në zona arkeologjike, ndërtesa të vetme ose blloqe të plota urbane, si pazaret historike në Prizren, Gjakovë dhe Prishtinë. Trashëgimia më e famshme arkitekturale dhe kulturore është e periudhave romake, osmane dhe bashkëkohore.

Kosova ka rreth 1,000 zona arkeologjike dhe ndërtuese (kryesisht trashëgimi e periudhës romake dhe osmane) të përcaktuara si Zona të Mbrojtura, nën kornizën e legjislacionit të trashëgimisë kulturore.⁴⁷ Sipas ligjit, secila nga vendet dhe / ose ndërtesat që janë të listuara kanë një grup të perimetrit të mbrojtjes. Ashtu siç komuna e Prishtinës po përpiqet të përcaktojë qendrën historike⁴⁸, komunat e tjera po përpiqen të përcaktojnë perimetrin e vendeve të mbrojtura të vendosura në territorin e tyre. Sidoqoftë, ruajtja e trashëgimisë nuk ka të bëjë me vendosjen e të gjitha lagjeve ose vendeve nën një mbrojtje tepër të rreptë, e cila do të kishte efekt të fosilizimit të tyre dhe zvogëlimit të aftësisë së tyre të rezistencës dhe aftësisë së tyre për t'u përshtatur me ndryshimet klimatike. Prandaj, është thelbësore që kjo çështje të integrohet në strategjinë urbane si një e tërë. Një sfidë e kësaj është që shumica e zonave të mbrojtura të identifikuar nuk kanë një perimetër të caktuar të mbrojtjes, dhe kështu, nuk mund të mbrohen dhe integrohen siç duhet në strategjitë e zhvillimit të trashëgimisë urbane. Në shumicën e rasteve, për shkak të mungesës së perimetrave të mbrojtjes, zhvillimi përreth mbizotëron trashëgiminë nga funksioni, lartësia, hyrja, etj., duke zvogëluar kështu ndikimin e tyre kulturor, dhe në raste duke rrezikuar ekzistencën e tyre të plotë.

Trashëgimia përmes projekteve të restaurimit dhe ruajtjes, ngjarjeve interesante inovative dhe aktiviteteve turistike, mund të përdoret për qëndrueshmëri ekonomike, veçanërisht për qytetet e vogla dhe të mesme. Sidoqoftë, projekte të tilla, me përjashtim të disa rasteve të shkëlqyera (si projekti i restaurimit të kalasë së qytetit të Vushtrisë dhe kështjellës së Novobërdës) janë të rralla.

3.1.4/ HAPËSIRAT PUBLIKE DHE MJEDISI JETËSOR

Dihet që hapësirat publike janë një përbërës thelbësor në cilësinë e jetës së qytetarëve. Të ndara nga të gjitha grupet e popullsisë, ato nxisin një ndjenjë të përkatësisë dhe i japin një identitet qytetit. Hapësirat publike kanë mori aktiviteteve, si muzikë, vallëzim, drama dhe ngjarje arti. Përveç zhvillimit të qëndrueshëm, mjediset e jetesës mund të jenë vende për kullimin e qëndrueshëm urban dhe nxitjes së ecjes.

Para luftës, struktura politike krijoi hapësira të shumta të hapura publike dhe hapësira të gjelbërta, si parqet urbane dhe hapësira për kohë të lirë, në shumicën e qyteteve më të mëdha në Kosovë. Sidoqoftë, rritja e shpejtë, shtrirja urbane dhe veçanërisht de-strukturimi i brendshëm i strukturës urbane krijuan mospërputhje të mëdha të hapësirave publike dhe shpërndarjes së zonave të gjelbra midis blloqeve dhe lagjeve urbane. Në shumë raste, përdorshmëria, lëvizja dhe hyrja në hapësirat publike ishin humbur. Hapësira e mbetur publike është e degraduar ose e pasigurt ose konsiderohet si e tillë nga "përdoruesit", veçanërisht kur përqendrohet në lagjet e privuara dhe përforcon ndarjen hapësinore. Komuna e Prishtinës ka treguar përmirësim në mirëmbajtjen e hapësirave ekzistuese publike dhe të gjelbërta, por ende mbetet prapa me krijimin e hapësirave të reja.

Vendosja e parkimit dhe trafikut si një projekt prioritar në vendimmarrje, lë hapësira të tjera publike si parqet dhe fushat sportive të

⁴⁷ Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. (2008). Ligji Nr. 02/L-88 Trashëgimi Kulturor. <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2533>
⁴⁸ Faqja kryesore e Komunes së Prishtinës: prishtinaonline.com/

pazhvilluara ose aspak të zhvilluara. Shpërndarja e pabarabartë e parqeve dhe fushave sportive; përjashton një pjesë të madhe të popullsisë: fëmijët, adoleshentët, të moshuarit, gratë, personat me aftësi të kufizuara nga hyrja në ato hapësira publike. Për më tepër, shumë hapësira publike të lagjeve janë nën shfrytëzuar, përkundër kërkesës së lartë për shkak të mungesës së mirëmbajtjes së duhur dhe vandalizmit, duke dekurajuar kështu lojërat në natyrë, sportet dhe rekreacionin.

Përveç parqeve dhe zonave të hapura, komunat mund të integrojnë burimet natyrore si lumenjtë në mjediset e jetesës. Shpesh për shkak të nivelit të lartë të ndotjes së mbeturinave, azhurnimi i këtyre burimeve natyrore në vendet e rekreacionit është shumë i ndërlikuar dhe i kushtueshëm. Për shembull, lumenjtë e Prishtinës Prishtevka dhe Vellusha, të dy të mbuluar janë shndërruar në mbledhës të ujërave të zeza, ndërsa shkalla e ndotjes është e pakthyeshme.

Rigjenerimi i hapësirave ekzistuese publike dhe dizajni efikas i hapësirave të reja, me përfshirjen dhe pjesëmarrjen e të gjithë përdoruesve, mund të ndihmojë në rivendosjen e funksioneve të tyre të shumta dhe të sigurojë një mjedis me cilësi të lartë për të gjithë. Zëvendësimi i disa prej zonave të parkimit dhe rrugëve të gjera për qëllime të tjera të qytetit, si korridoret dhe korsitë e gjelbërta, terrenet e lojërave, rrugët ujore, ndarjet dhe kopshtet kolektive, janë zgjidhje të bazuara në natyrë. Këto zgjidhje kohët e fundit po zbatohen gjithnjë e më shumë nga një numër qytetesh evropiane, të tilla si Stuttgarti, Leipzigu, Barcelona, Lisbona, Londra, etj., drejt qyteteve të natyrshme për të adresuar ndryshimet aktuale të klimës dhe sfidat shoqërore.

3.1.5/ TRANSPORTI DHE LËVIZSHMËRIA

Mënyra më e zakonshme e transportit në Kosovë është ajo tokësore. 75% e gjatësisë totale të të gjitha rrugëve janë të asfaltuara, me 96% të tyre janë rrugë nacionale dhe rajonale.⁴⁹

Me vetëm 35% të rrugëve lokale jo të asfaltuara, në nivelin rajonal, Kosova bie brenda vendeve me infrastrukturë rrugore të zhvilluar. Sidoqoftë, nga ana tjetër, rrjeti hekurudhor është lënë pas, ku nga 380 km hekurudhë, shumica e tij nuk është funksional ose me kapacitet me shpejtësi të ulët. Në Kosovë, niveli i lartë i rrugëve të urbanizuara krijoi një efekt negativ të tërheqjes së vendbanimeve lineare përgjatë korridoreve.

Lëvizshmëria është e domosdoshme për të siguruar akses dhe mundësi të barabarta për të gjithë, pasi të tillë shkojnë në punë, shkojnë në shkollë, marrin shërbime dhe produkte themelore, garantojnë mjediset e kohës së lirë dhe të shëndetësisë. Në lidhje me këtë, komunat e Kosovës aktualisht po përballen me sfida të shumta që lidhen me modelet e transportit, të tilla si bllokimet, aksidentet në rritje, ndotja ekstreme e ajrit dhe zhurmës, dhe vështirësia në rritje për të siguruar lëvizshmëri, veçanërisht për popullatat më të rrezikuara.

Duke pasur parasysh 1) nivelin e shtrirjes urbane, 2) vendbanimet lineare të zhvilluara përgjatë korridoreve dhe 3) shkallën e ulët të mbulimit me transportin urban, qytetet e Kosovës kanë nevojë urgjente për strategji dhe zgjidhje të qëndrueshme të transportit publik. Zgjidhjet e qëndrueshme të transportit publik përmirësojnë aksesin dhe lëvizshmërinë në rrugë, ndërsa ulin ndotjen e mjedisit dhe përmirësojnë jetën urbane në përgjithësi.

Sidoqoftë, përveç Prishtinës, asnjë qytet tjetër i madh nuk ka një rrjet funksional të transportit publik urban. Disa komuna të tjera ofrojnë transport urban-rural, të cilat administrohen nga njësi publike ose private. Mbulimi i ulët i transportit publik krijon varësi nga përdorimi i makinës dhe/ose përjashtim nga udhëtimi në punë, shkollë ose spital, veçanërisht për zonat rurale. Prandaj, të gjitha komunat e Kosovës duhet të sigurojnë një mbulim më të mirë të transportit urban-rural.

⁴⁹ Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor. (2019). Drafti i Hartës Zonale të Kosovës 2020 – 2028. <https://mmpk.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Draft%20Harta%20Zonale%20e%20Kosoves%202020-2028%2B%2B%281%29.pdf>

Ashtu siç u tha më parë, përhapja urbane shkaktoi lëvizje të ndryshme në rritje dhe probleme mjedisore, d.m.th. bllokim trafiku dhe ndotje të ajrit. Në shumë qytete, mungesa e transportit publik brenda dhe jashta qyteteve prek kryesisht të varfërit, nxit marginalizimin dhe thellon pabarazitë sociale.

Kostot në rritje të shkaktuara në investimet dhe menaxhimin e infrastrukturës së transportit publik janë një sfidë shtesë drejt arritjes së një transporti dhe lëvizshmërie më të qëndrueshme. Shumica e komunave kanë sfida që mbulojnë "kostot e shpronësimit" për hapjen e korridoreve të reja të transportit. Sidoqoftë, një pikë fillestare për hapjen e korridoreve të reja të transportit mund të jetë analizimi i modeleve lokale të sjelljes së lëvizjes, që do të thotë të kuptosh më mirë pikat më të shpeshta të transportit, kohën dhe shoqërimet e anëtarëve të komunitetit. Ndër komunat e rralla që kanë zhvilluar plane të lëvizjes janë Prishtina dhe Mitrovica e Jugut. Plani i Mobilitetit të Qëndrueshëm Urban të Prishtinës (PMQU)⁵⁰ u miratua në janar 2019 dhe po zbatohet me një ritëm të ngadaltë. Për më tepër, PMQU i Mitrovicës së Jugut⁵¹ u miratua në gusht të vitit 2020. Të dy planet synojnë të përmirësojnë lidhjen e qytetit duke e bërë sistemin e lëvizjes urbane më të qëndrueshëm dhe janë përqendruar në zhvillimin e zgjidhjeve për integrimin e transportit ndër-modalitar. Nëse zbatohet në mënyrë korrekte dhe me kohë, mund të zgjidhë disa çështje të transportit për një kohë të gjatë (si bllokimet e trafikut në korridoret e hyrjes dhe mungesa e vendeve të parkimit brenda qytetit) për Prishtinën, Mitrovicën dhe rajonin përreth.

Spektori i transportit publik lejon ndikime duke integruar zgjidhje inteligjente, pra të vogla provuese për sa i përket kohës dhe financave. Zgjidhjet, si planifikimi dhe menaxhimi i mençur i transportit, mund të lehtësojnë dhe mbështesin komunat në zhvillimin e infrastrukturës së integruar të transportit që kombinon dhe konsolidon mënyra të ndryshme të lëvizjes dhe siguron mundësinë për të lëvizur fizikisht, dmth, ecjen, çiklizmin, etj., ose përdorimin e mjeteve të ndryshme të transportit, siç janë tramvaji, autobusi, treni etj.

Kryeqytetet e vendeve fqinje, përkatësisht Shkupi dhe Tirana, kanë patur suksese të vogla në menaxhimin e hapësirave të parkimit në pjesët qendrore të zonave të tyre urbane. Sidoqoftë, ngjashëm me Prishtinën, qendrat metropolitane duhet të planifikojnë dhe integrojnë një qasje rajonale të planifikimit dhe menaxhimit të transportit inteligjent. Kjo do të thotë që planet e transportit dhe mobilitetit duhet të hartohen për rajone, duke marrë parasysh udhëtarët e përditshëm në kryeqytet, duke zvogëluar kështu bllokimin e trafikut në pikat hyrëse të qytetit.

Është shumë e rëndësishme për organet e qeverisjes lokale të sigurojnë stimulim për qytetarët për të kaluar në zgjidhje eko-miqësore të lëvizjes, duke i larguar ata nga varësia e makinave private, të tilla si rritja e atraktivitetit të zgjidhjeve të lëvizshmërisë që janë alternative për përdorimin e makinave private: rrjete të korsive të çiklizmit dhe këmbësorëve të dedikuara dhe të sigurt, transport publik të shpeshtë, të rehatshëm dhe miqësor për përdoruesit, si dhe zonat e parkimit të biçikletave, që ofrojnë informacion në kohë reale duhet të zbatohen nga komunat e Kosovës.

⁵⁰ Komuna e Prishtinës. (2019). Plan i Lëvizjes Urbane të qëndrueshme të Prishtinës (SUMP). https://prishtinaonline.com/uploads/sump_pristina_final_report_en_a.pdf

⁵¹ Komuna e Mitrovicës Jugore. (2020). <https://unhabitat-kosovo.org/wp-content/uploads/2020/08/SUMP-Mitrovica-South-2020.pdf>

3.2/ DIMENSIONI SOCIAL

3.2.1/ PËRJASHTIM SOCIAL

Përrjashtimi social mund të lind nga varfëria, papunësia, imigracioni ose duke qenë në të dy skajet e spektrit të moshës. Ajo gjithashtu mund të lindë nga një kombinim i ndonjë prej më lart ose nga ndarja hapësinore. Komunitat e Kosovës janë të detyruara të integrojnë të gjithë qytetarët dhe të mos lënë askënd pas, duke bërë zbatimin e politikave sociale për arsimin, planifikimin e qytetit, strehimin, shërbimet publike, pjesëmarrjen e qytetarëve dhe kulturën.

Informimi dhe konsultimi i qytetarëve është ligjërisht i detyrueshëm, megjithatë në kohë të caktuara, konsultimet janë shumë të kufizuara në informacion dhe komunikim dhe as nuk e angazhojnë qytetarin të kuptojë sfidat dhe zgjidhjet dhe as të prekë të gjitha pjesët e popullatës.

Pjesëmarrja e qytetarëve u mundëson grupeve të ndryshme politike, sociale, fetare dhe etnike të marrin pjesë në proceset vendimmarrëse që do të kenë impakt në jetët e tyre. Për të përmirësuar pjesëmarrjen e qytetarëve në këto procese, ndërtimi i kapaciteteve nga palët e interesuara të qytetit mund të inkurajohet t'i ndihmojë ata të zbatojnë mjetet e duhura.

3.2.2/ STREHIM PËR TË GJITHË

Komunitat e Kosovës përballen me sfida për të furnizuar me strehim të denjë dhe cilësor për të gjithë për shkak të faktit që lidhet me ndryshimet komplekse që ndodhin në shoqëri, si të tilla: rritja e numrit të familjeve të reja ose zgjerimi i familjeve ekzistuese, çmimet e larta të tokës dhe ofertat nga tregu privat që nuk plotëson

kërkesën e shumicës. Komunitat gjithashtu pritet të furnizojnë banesa që përputhen me rregulloren e rreptë të ndërtimit dhe përmbushin pritjet e qytetarëve, në drejtim të komoditetit dhe efikasitetit të energjisë: izolimi, ndriçim natyral, qasja në transport, pajisjet e gjelbërta dhe urbane.

Duke marrë parasysh që gama e ndërtimeve të pasluftës ka rezultuar në projekte të parregulluara ose të paligjshme të ndërtimit, rregullimi i këtij sektori ka një rëndësi të lartë. Ky nivel i lartë i ndërtimit ilegal është bërë pjesërisht si rezultat i shpërlarjes së parave, por gjithashtu në shumicën e rasteve për shkak të mungesës së planifikimit hapësinor. Ndërkohë, kryeqyteti i Kosovës është ende duke kaluar nëpër një periudhë të gamës së ndërtimit, edhe pse shumë prej këtyre apartamenteve të ndërtuara rishtas mbeten kryesisht të pabanuara. Edhe pse, gjatë regjistrimit të vitit 2011, rreth 24% e stokut ekzistues të banesave u zbulua të jetë e pabanueshme⁵², industria e ndërtimit mbetet e renditur si industria e dytë më e madhe në Kosovë.

Por duke pasur parasysh që popullsia e Prishtinës në 2014 ishte pak më shumë se 200,000⁵³ me afërsisht 40,000 banesa të banuara rregullisht, numrat tregojnë se disa vjet më parë secila banesë ishte e zënë me nga rreth 5 persona mesatarisht.

Sidoqoftë, megjithë shtëpitë e zbrazëta dhe blloqet e apartamenteve të ndërtuara rishtasi, ka një mungesë të strehimit i cili konsiderohet të

⁵² Agjencia Statistikore e Kosovës. (2011). Popullsia, Regjistrimi i vendbanimeve familjare në Kosovë 2011. https://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/sq/askdata/askdata_Census%20population_Census%202011_2%20Republic%20of%20Kosova/census37.px/table/tableViewLayout1?rxid=7e90fab3-6251-4ada-a820-bb9002129b35

⁵³ Agjencia Statistikore e Kosovës. (2011). Vlerësimi i Popullsisë në Kosovë 2014

jetë i përballeshëm - shumica e banesave në dispozicion janë shumë të shtrenjta për individin mesatar që kërkon një vend për të jetuar në qytet. Për shembull, 500 EUR për një metër katror është çmimi minimal në rajonin e Prishtinës, ndërsa paga mesatare neto mbetet rreth 400-500 EUR.

Ligji për Financimin e Programeve të Veçanta të Banimit të vitit 2010, përveç krijimit të një strukture për shpërndarjen e ndërtesave ekzistuese dhe ndërtimit të banesave të reja sociale, gjithashtu i fuqizon komunat që të marrin në shfrytëzim shtëpi private të pabanueshme dhe t'i japin me qira personave që kualifikohen për strehim social, duke u'a subvencionuar 50% të qirasë. Edhe pse, ligjërisht zhvillimi i mundshëm i politikave të tilla të strehimit të përballeshëm pothuajse kurrë nuk ka ndodhur në realitet.

3.2.3/ MIRËQENIA SHËNDETËSORE

Mirëqenia shëndetësore është bërë një çështje kryesore për komunat që të prosperojnë. Komunat e Kosovës janë përgjegjëse për nivelin dytësor të infrastrukturës dhe menaxhimit shëndetësor, siç janë spitalet dhe qendrat mjekësore të rretheve dhe zbatimin e ilaçeve familjare. Prandaj, një komunë e qëndrueshme duhet vazhdimisht të krijojë dhe përmirësojë burimet fizike dhe njerëzore për rritjen e mirëqenies shëndetësore.

Jetëgjatësia është treguar se korrespondon me nivelin e shpenzimeve shëndetësore për kokë banori. Duke marrë parasysh shpenzimet totale publike, private dhe ato private individuale, Qeveria e Kosovës investon vetëm 2.83% të BPV-së së saj në shëndetin publik.⁵⁴ Krahasuar me Malin e Zi dhe Maqedoninë e Veriut, që shpenzojnë mesatarisht 6% të BPV-së në kujdesin shëndetësor⁵⁵, Kosova shpenzon përqindjen më të ulët të PBB-së në kujdesin shëndetësor publik midis vendeve në rajon.

Në përgjithësi, personeli shëndetësor në Kosovë ka më pak vizita për kokë banori (2.36) dhe më

pak pranime për 10,000 banorë (9.8) krahasuar me BE, e cila mesatarisht është 6.3 vizita për kokë banori dhe 17.6 pranime për 10,000 banorë, prandaj mund të konkludohet se produktiviteti i profesionistëve shëndetësorë është 2.6 herë më i ulët se në BE.⁵⁶ Numri i shtretërve spitalorë tregon burimet në dispozicion për të ofruar shërbime për trajtimin e pacientëve në spitale. Raporti shtrat spitalor / pacient në Kosovë është 231 shtretër / 100,000 banorë, që përfaqëson vlerën më të ulët të të gjitha vendeve evropiane (538,2 / 100,000 banorë). Prandaj, komunat e Kosovës, për të zbutur këtë situatë, duhet të fillojnë të investojnë në një infrastrukturë më të shpërndarë shëndetësore.

Problemi i burimeve të pamjaftueshme financiare për shëndetin në Kosovë nuk është vetëm për shkak të faktit se Qeveria alokon një pjesë të vogël të buxhetit të saj për shërbime të drejtpërdrejta të pacientëve, por që një pjesë relative e këtyre fondeve përdoret për të paguar kostot fikse (ndërtesa, energji, mirëmbajtja dhe stafi) duke lënë pjesën më të vogël për kostot direkte të pacientit në lidhje me diagnozën, trajtimin, parandalimin dhe promovimin. Alokimi funksional i buxhetit tregon se vetëm 32% e buxhetit të alokuar për mallra dhe shërbime mund të shpenzohet direkt për pacientin (Rtg, RM, CT, teste laboratorike, ilaçe).

Parandalimi i problemeve shëndetësore si rezultat i një mjedisi aktiv dhe të shëndetshëm i cili siguron qasje në të gjithë në infrastrukturat shëndetësore cilësore janë thelbësore për qeverisjen e duhur të autoriteteve të ardhshme komunale.

⁵⁴ Ministria e Shëndetësisë. (2019). Raporti kombëtar i llogarive shëndetësore për vitin 2017. <https://msh.rks-gov.net/wp-content/uploads/2019/10/Raporti-p%C3%ABr-NHA-ENG.pdf>

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Agjencia Statistike e Kosovës (2020). Vjetari Statistikor 2020. <https://ask.rks-gov.net/media/5641/vjetari-2020-final-per-web-ang.pdf>

3.2.4/ EDUKIMI, KULTURA DHE KOHA E LIRË

Edukimi dhe trajnimi për të gjithë ndihmon në ndërtimin e kualifikimeve dhe aftësive të fuqisë punëtore lokale për një ekonomi lokale të fortë dhe elastike. Komunitet e Kosovës janë përgjegjëse për zhvillimin dhe menaxhimin e niveleve të shkollës parashkollore, të ulët dhe të lartë fillore dhe të mesme. Sistemi arsimor publik i Kosovës përfshin 43 parashkollorë, 952 shkolla të ulëta dhe të larta fillore, 119 shkolla të mesme dhe 9 institucione të arsimit të lartë.⁵⁷

Niveli i ulët i institucioneve publike parashkollore (ka shumë institucione parashkollore private, kryesisht në Prishtinë) krijon një pabarazi hapësinore, duke lënë gratë jashtë tregut të punës, veçanërisht në zonat periferike dhe në zonat rurale.

Sa i përket arsimit, komunitet e Kosovës përballen me 2 sfida kryesore që janë:

1/ Institucionet edukuese që janë më të ngarkuara (kryesisht në qytete) dhe

2/ Institucionet edukuese me mungesë studentësh (kryesisht zonat më të thella rurale, të cilat vazhdimisht po rriten).

Mesatarisht hapsira studiuuese për nxënësit e një shkolle në Kosovë është 3.5 metër katror.⁵⁸ Rritja e përqindjes së nxënësve që studiojnë në një ndërrim dhe rritja e hapësirës shkollore për një student, duke synuar që të paktën 1/3 e studentëve të studiojnë në një ndërrim, është thelbësore për një qasje të qëndrueshme të arsimit publik në komuna.

Komunitet duhet të gjejnë forma të përshtatshme, të cilat mund të zgjidhen përmes transportit, përmes grumbullimit të nxënësve të disa fshatrave (që kanë një numër shumë të vogël të nxënësve) në një shkollë, ose përmes alternativave të tjera të mundshme. Përderisa në zonat urbane ku ka një ngarkesë të madhe studentësh, duhet të shpërndahen ose zhvendosen në zonat ku dendësia e studentëve është më e ulët. Opsioni / alternativa e fundit duhet të jetë ndërtimi i hapësirave të reja shtesë.

⁵⁷ Agjencia Statistikore e Kosovës. (2020). Vjetari Statistikor 2020.

⁵⁸ Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor. (2019). Drafti i Hartës Zonale të Kosovës 2020 – 2028+.

<https://mmph.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Draft%20Harta%20Zonale%20e%20Kosoves%202020-2028%2B%2B%281%29.pdf>

3.2/ DIMENSIONI EKONOMIK

3.3.1/ RRRITJA EKONOMIKE DHE PUNËSIMI

Edhe pse varfëria është ulur kohëve të fundit; në vitin 2017, 18% e popullsisë së Kosovës jetonte në varfëri, 5.1% nën vijën e skajshme të varfërisë, ku familjet rurale, gratë dhe fëmijët ishin grupet më të prekura të qytetarëve.⁵⁹ Shkalla e përgjithshme e punësimit ishte 30.1%, ku shkalla e punësimit të grave ishte 14.4% krahasuar me burrat me 46.2%. Fatkeqësisht, fuqia punëtore joaktive mbetet shumë e lartë me 60%, ndërsa fuqia punëtore e grave me shifër prej 78.5% mbetet shqetësuese.⁶⁰

Pandemia COVID-19 ka përkeqësuar ekonominë tashmë të brishtë të Kosovës. Vlerësimi i shpejtë mbi ndikimin e COVID-19 në Kosovë (janar, 2021) konkludoi se 11% e të anketuarve raportuan humbje të vendit të punës për shkak të pandemisë gjatë vitit 2020, ku në sektorin e gastronomisë, u raportuan shifra 23% e humbjes së punës dhe sektori i ndërtimit me 18%. Këtë dy sektore ishin sektorët me humbjet më të konsiderueshme.⁶¹

Fatkeqësisht, shumica e buxhetit të komunës mbështetet në grantet e marra nga niveli qendror bazuar në numrin e qytetarëve. Shumë pak komuna arrijnë të mbledhin buxhet shtesë nga taksat dhe shërbimet publike, ku kjo dukuri është kryesisht e pranishme në komunat më të vogla. Disa komuna u përpoqën të stimulonin zhvillimin ekonomik duke dhënë me qira tokën me çmime të ulëta për prodhim si dhe për industrinë e përpunimit brenda zonave të përcaktuara ekonomike, si Zona Ekonomike në Drenas, Skenderaj, Prizren, Mitrovicë dhe të tjera. Për shembull, në Mitrovicë nga 42 të planifikuara, vetëm 3 kompani operojnë brenda zonës ekonomike.⁶² Në përgjithësi, shumë pak nga zonat e përcaktuara ekonomike patën sukses në tërheqjen për investim të kompanive ndërkombëtare dhe vendore.

Komunat e Kosovës mund të ofrojnë kushte për të stimuluar ekonominë qarkore dhe rritjen e gjelbër, duke shkëputur rritjen nga konsumi i burimeve natyrore dhe degradimi. Fatkeqësisht, shkalla e lartë e papunësisë, pjesëmarrja e vogël e industrisë së prodhimit në ekonomi (shërbimet, bujqësia dhe ndërtimi mbeten pjesa më e madhe e sektorit ekonomik), ekonomia dhe punësimi joformal, zonat ekonomike të ndërtuara ilegalisht nëpër korridoret kryesore, komunat e Kosovës ballafaqohen me pasoja të krizës ekonomike.

Prandaj, komunat duhet të stimulojnë rritjen ekonomike, duke zhvilluar një qasje lokale të zhvillimit ekonomik. Zhvillimi i ekonomisë lokale është gjithashtu i rëndësishëm për të promovuar një ekonomi të qëndrueshme dhe gjithëpërfshirëse urbane dhe si pasojë për të përmirësuar cilësinë e jetës në qytete dhe për të adresuar pabarazitë.

Komunat duhet të jenë inovative në gjenerimin e të ardhurave dhe të krijojnë mundësi të përshtatshme punësimi në zonat urbane dhe rurale përmes stimulujve specifikë të prodhimit bujqësor, turizmit dhe programeve të gjelbërta industriale. Disa komuna kanë stimuluar zhvillimin bujqësor me grante si Gjakova, Gjilani, Prishtina dhe të tjera. Këto projekte dhe grante duhet të jenë në përputhje me dokumentet e planifikimit urban, me përdorimin e caktuar të tokës dhe të promovojnë zhvillimin e gjelbër ekonomik.

⁵⁹ KAgjencia Statistikore e Kosovës. (2019). Konsumi i varfëruar në Kosovë. Maj 2019. Qasur më:

<https://ask.rks-gov.net/media/4901/poverty-statistics-2012-2017.pdf>

⁶⁰ Agjencia Statistikore e Kosovës. (2020). Anketa e fuqisë punëtore Q3 2020. Dhjetor 2020. Qasur në Labour Force Survey, Q3 2020 | (rks-gov.net)

⁶¹ UNKT, UNDP, UNFPA, UN Women. Vlerësimi i shpejtë i ndikimit socio-ekonomik i COVID-19 në Kosovo 2. Janar 2021. Qasur më: <https://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/poverty/socio-economic-impact-assessment-of-covid-19-in-kosovo---2.html>

⁶² Komuna e Mitrovicës. (2020). Plani Zhvillimor i Komunës së Mitrovicës 2021- 2029. <https://kk.rks-gov.net/mitrovicëejugut/wp-content/uploads/sites/18/2018/05/Plani-Zhvillimor-Komunal-Mitrovicë.pdf>

3.3.2/ DIGJITALIZIMI (ZGJIDHJE TË MENÇURA)

Për të menaxhuar tranzicionin drejt qëndrueshmërisë, qytetet duhet të nxisin inovacionin dhe të bëhen "më të mençur". Qasjet inteligjente ofrojnë mënyra të reja dhe të dobishme për të ndërtuar ekonomi të zbatueshme lokale, për të ruajtur më mirë burimet natyrore dhe më e rëndësishmja për të rritur cilësinë e jetës.

Të gjitha komunat e Kosovës kanë një uebfaqe brenda rrjetit kombëtar të serverave. Komunat janë shumë aktive në informimin e qytetarëve për shumë vendime, plane urbanistike, dokumente të tjera strategjike dhe të ngjashme brenda uebfaqeve të tyre. Komuna e Prishtinës, ka zhvilluar një faqe në internet:

<https://prishtinaonline.com/>, ku kryerja e disa shërbimeve publike, si marrja e një certifikate lindje apo dokumente të tilla, është efikase dhe kjo paraqet një hap të madh drejt zhvillimit të e-komunës. Një projekt tjetër pilot drejt shërbimeve elektronike është "e- leja"⁶³, që do të thotë leja elektronike e zhvilluar nga Komuna e Prishtinës mbështetur nga institucioni i arsimit të lartë UBT⁶⁴. Ndërsa, ky shërbim është ende një version beta, nëse zbatohet me sukses do të përfaqësojë një hap të madh drejt transparencës në efikasitetin e procesit të lejes së ndërtimit.

Fatkeqësisht, komunat e Kosovës nuk ofrojnë e-planifikim, e-taksa, leje për ndërtim elektronik, ose zgjidhje të tjera elektronike për shërbimet publike. Duke vendosur shërbime 'të mençura' publike, qytetarët do ta kenë më të lehtë për të marrë shërbime të tilla në kohë reale dhe ta lehtësojnë punën e administratës së komunës, kështu që rekomandohet që komunat të fillojnë të bëjnë publike burimet e të dhënave. Prandaj, komunat duhet të fillojnë me digjitalizimin e shërbimeve publike përmes nxitjes së zhvillimit të aplikacioneve në internet dhe ofrimit të shërbimeve komunale të përdoruesit përmes platformave elektronike.

Digjitalizimi ka gjetur rrugën e tij edhe në sektorin e transportit dhe lëvizshmërisë.

Teknologjia mund të ndihmojë qytetet të jenë më të mençura dhe më të lidhura duke përdorur përfitimet e informacionit në kohë reale për të optimizuar infrastrukturën e qytetit. Trafiku Urban⁶⁵, një zgjidhje e suksesshme teknologjike e transportit, e bazuar në internet dhe aplikacione për telefona celularë, përmes së cilës mund të lokalizohen autobusët dhe stacionet "në kohë reale".

Fatkeqësisht, komunat e tjera të Kosovës luftojnë me zhvillimin e zgjidhjeve teknologjike si informacioni në kohë reale, aplikacionet e reja teknologjike dhe pajisjet e mençura të informacionit dhe komunikimit, siç janë zgjidhjet e zgjuara të sinjalizimit të rrugës dhe parkimet.

⁶³ Për më shumë shiko në: <http://eleja.prishtinaonline.com/#/register>

⁶⁴ Për më shumë shiko në:

<https://www.ubt-uni.net/sq/lansohet-aplikacioni-online-per-leje-ndertim-i-donacion-i-ubt-se-per-komunen-e-prishtines/>

⁶⁵ Për më shumë shiko në: <https://trafikurban-pr.com/>

3.4/ DIMENSIONI MJEDISOR

3.4.1/ BURIMET E UJIT DHE TRAJTIMI I UJËRAVE TË ZEZA

Burimet ujore janë nën një presion që po rritet në shumë pjesë të botës dhe Kosova nuk bën përjashtim. OZhQ-të dhe direktivat e BE-së kërkojnë kushte për qasjen e qytetarëve në ujë të pijshëm të pastër dhe të sigurt. Sa i përket mbulimit me rrjetin e shpërndarjes së ujit, Kosova qëndron mirë me 90% të vendbanimeve të mbuluara me shpërndarje të ujit të pijshëm.

Rrjeti i shpërndarjes është në pronësi publike dhe administrohet nga ndërmarrjet publike. 10% e tjera furnizohet në mënyra të tjera me ujë që nuk është i sigurt për nga cilësia.⁶⁶ Prandaj, përkundër mbulimit shumë të mirë të rrjetit të ujit, komunat e Kosovës përballen me mungesë të ujit të pijshëm (kryesisht gjatë sezonit të verës) për shkak të burimeve të pakta të ujit, përdorimit joefikas të ujit të pijshëm (i cili përdoret për ujitje dhe aktivitete të tjera jo për pije) dhe humbjes së ujit brenda rrjetit të shpërndarjes.

90% e popullsisë që banon në vendbanimet urbane dhe rurale furnizohet me ujë të pijshëm që është i menaxhuar nga ndërmarrjet publike rajonale të ujit. Shpërndarja e burimeve ujore bëhet kështu: 52% e ujit shpërndahet për furnizimin me ujë të vendeve urbane dhe rurale, 41% për ujitje dhe 8% për industri. Ekzistojnë pabarazi të mëdha në qasjen ndaj shërbimeve midis zonave urbane dhe rurale.⁶⁷ Ndërtesat jashtë rrjetit publik të ujit mbështeten në burime të tjera të ujit si "bunaret" (puset), duke përdorur ujë i cili nuk është i sigurt për pije, për shkak të cilësisë së tij.⁶⁸

Sidoqoftë, kompanitë e administrimit të ujit raportojnë⁶⁹ për humbjet brenda sistemit të

shpërndarjes dhe nivelit të ulët sezonal të burimeve ujore. Të njëjtat tregojnë se në shumë vendbanime rurale, dhe në disa raste edhe ato urbane, vërhehet mungesa e ujit të pijshëm.

Siç dihet botërisht, parashikimet e klimës për vitin 2050 tregojnë se temperatura mesatare vjetore do të rritet me afërsisht 2 gradë Celsius, kështu që reshjet mesatare vjetore do të ulen me afërsisht 15%. Si rezultat, komunat e Kosovës gjithnjë e më shumë po kërkojnë ujë nga burimet që ndodhen gjithnjë e më larg nga qytetet në mënyrë që të plotësohen kërkesat. Për shembull, Komuna e Prishtinës me mbështetjen e donatorëve ndërtoi një fabrikë për pastrimin e ujit, por ka ende nevojë për përmirësimin e rrjetit të shpërndarjes së ujit. Faktorët kontribues në mungesën e ujit përfshijnë edhe menaxhimin joadekuat të sistemit të furnizimit me ujë dhe sistemit të kanalizimeve, mungesë të skemave të trajtimit dhe monitorimit të ujërave të zeza dhe sisteme joadekuate të menaxhimit në përgjithësi.⁷⁰ Të gjitha këto ndikojnë në burimet e ujit të pijshëm.

Qeveria e Republikës së Kosovës, në bashkëpunim me komunat nuk kanë mbrojtur trupat ujore siç duhet. Në total, 490 km lumenj në Kosovë po vihen në rrezik nga përmytjet dhe vetëm 28% e atyre lumenjve, përkatësisht 140 km, kanë një shtrat të rregulluar të lumit. Në Kosovë, për fat të keq, një përqindje e ndotjes është e pranishme në shumicën e lumenjve dhe

⁶⁶ Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor. (2010). Plani Hapësinor i Kosovës 2010 – 2020+. http://www.ammk-rks.net/repository/docs/Spatial_Plan_of_Kosova_2010-2020.pdf

⁶⁷ Agjencia Statistikore e Kosovës. (2020). Vjetari Statistikor 2020.

⁶⁸ Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor. (2019). Drafti i Hartës Zonale të Kosovës 2020 – 2028+.

<https://mmph.rks-gov.net/assets/uploads/files/Draft%20Harta%20Zonale%20e%20Kosoves%202020-2028%2B%2B%281%29.pdf>

⁶⁹ Qeveria e Kosovës. (2017). Strategjia e ujërave të Kosovës 2017- 2036.

http://knmu.kryeministri-ks.net/repository/docs/Strategjia_Shtetore_e_Ujrave_shqip.pdf

⁷⁰ Zyrja e Bashkimit Evropian në Kosovë 2015

liqeneve artificialë, e cila ndotje vjen kryesisht nga lëshimi i ujërave të zeza dhe mbetjeve të ngurta në trupat ujore. Një nga lumenjtë më të ndotur është lumi Prishtevka, i cili është i mbingarkuar nga uji i ndotur që vjen nga rreth 150,000 banorë të kryeqytetit. Për më tepër, bazuar në raportin "Kadastr i ndotësve të Ujit të Kosovës" të gjithë ujërat e zeza nga Fushë Kosova, Obiliq dhe Vushtrria çlirohen në lumin Sitnica, që është lumi më i gjatë në Kosovë. Rreth 63,862 banorë të komunës së Fushë Kosovës vendosin ujin e tyre të ndotur në lumin Sitnica.⁷¹

Sipas direktivave të BE⁷², të gjitha zonat urbane me më shumë se 2,000 banorë duhet të kenë instaluar dhe funksionalizuar rrjetin e mbledhjes së ujërave të zeza, përfshirë impiantin e trajtimit të këtyre ujërave. Prandaj, në Kosovë, aktualisht ekziston vetëm një impiant për trajtimin e ujërave të ndotura me një kapacitet prej 8,000 banorë, i vendosur në Llaushë, Komuna e Skenderajit. Ekzistojnë gjithashtu një numër objektësh të vogla për trajtimin e ujërave të zeza në disa zona rurale.⁷³ Ky fakt tregon se në Kosovë uji i ndotur pothuajse nuk trajtohet fare, duke shkaktuar kështu një shkallë të madhe të ndotjes së lumenjve dhe burimeve të tjera ujore.

Në Kosovë, sfidat e menaxhimit të mbeturinave në qytete (d.m.th., ujërat e zeza, mbetjet e ngurta, mbetjet e biomasës, mbetjet e rrezikshme, mjekësore, etj.) amplifikohen nga nivelet e larta të urbanizimit. Kostoja e ndërtimit të impianteve të trajtimit të ujërave të zeza është e lartë për shkak të "mungesës së kapacitetit teknik" dhe kostove të larta të ndërtimit. Ekzistojnë dy komuna (Prizreni dhe Skenderaj) që aktualisht janë duke zhvilluar infrastrukturë për trajtimin e ujërave të zeza. Sidoqoftë, komuna më e madhe ajo e Prishtinës, ka mungesë të një sistemi për trajtimin e ujërave të zeza.

3.4.2/ NDOTJA DHE MBETURINAT

Rritja e qyteteve po imponon kosto të mëdha në mjedisin global dhe lokal dhe po kontribuon në

ndryshimin e përgjithshëm të klimës. Kosova po përballet me probleme serioze mjedisore, veçanërisht në lidhje me menaxhimin e tokës dhe shkarkimin e ndotësve të ndryshëm në tokat bujqësore, shkarkimet e ujërave të zeza dhe kanalizimeve të papërpunuara në lumenj dhe aktivitetet ndërtimore brenda zonave natyrore të prira për përmbytje dhe në toka pjellore.

Duke marrë parasysh kërkesën në rritje për energji elektrike dhe ngrohje, një sfidë në Kosovë mbesin kapacitetet e kufizuara të 2 termocentraleve ekzistuese të cilat po tregojnë problemet e furnizimit. Aktualisht, 96% e energjisë elektrike prodhohet nga termocentrale me linjit, të cilat janë të vjetra dhe joeficiente, dhe që shkaktojnë nivele të larta të ndotjes. Mungesa e sistemeve të ngrohjes qendrore, gjithashtu, e bën sektorin e banimit (i cili përbën 40% të konsumit të energjisë) një nga konsumatorët⁷⁴, më të mëdhenj të energjisë, duke e bërë Kosovën shumë të varur në energji elektrike.

Nuk ka të dhëna të besueshme dhe të verifikuara për sasinë totale të mbetjeve të gjeneruara në vend. Sasia e mbetjeve të deponuara në deponitë sanitare është 392,286.10 tonë/vit.⁷⁵ Përafërsisht, 71% e popullsisë së përgjithshme ka qasje në shërbimet e duhura të mbledhjes së mbeturinave. Sistemi në vend karakterizohet nga një mbulim i ulët i shërbimit të grumbullimit të mbeturinave (nën 60%). Ekziston një shërbim i rregullt i grumbullimit të mbeturinave, kryesisht në zonat urbane (mesatarisht 60% mbulim i vendbanimeve), ndërsa shërbimet në zonat rurale ofrohen vetëm për 41% të popullsisë.⁷⁶

⁷¹ Agjencia e Kosovës për Mbrojtjen e Mjedisit. Raporti- Kadastr i Ndotësve të Ujit të Kosovës. https://www.ammk-rks.net/repository/docs/Water_Polluters_Cadastre_eng.pdf

⁷² Direktivat e EU-së 91/271/EEC në Trajtimi i Ujërave të Zeza Urbane <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31991L0271&from=EN>

⁷³ Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor. (2019). Drafti i Hartës Zonale të Kosovës 2020 - 2028+. <https://mmph.rks-gov.net/assets/uploads/files/Draft%20Harta%20Zonale%20e%20Kosoves%202020-2028%2B%2B%281%29.pdf>

⁷⁴ Sekretariati i Komunitetit të Energjisë (2019). Raporti vjetor i zbatimit 2019

⁷⁵ Agjencia e Kosovës për Mbrojtjen e Mjedisit. (2018) Menaxhimi i Mbetjeve Komunale në Kosovë. Raporti i statusit. https://www.ammk-rks.net/repository/docs/Municipal_Waste_Management_in_Kosovo_Status_Report_2018.pdf

⁷⁶ Ibid.

Vendi më i rrezikshëm dhe më i ndotur i mbeturinave të ngurta është ai i Mirashit (i vendosur në Komunën e Obiliqit), i cili është gjithashtu vendi i deponimit të mbeturinave për rajonin e Prishtinës. Vendet për deponimin e mbetjeve minerare janë zona me rrezik të lartë për ndotjen e tokës dhe ujërave nëntokësore me metale toksike dhe të rënda. Për më tepër, emetimet e gazrave serrë që vijnë nga deponitë po kontribuojnë gjithashtu në ndotjen e ajrit, ndotjen e tokës dhe ujërave nëntokësore. Zbutja e efekteve ndotëse të deponive, do të zvogëlojë degradimin e vazhdueshëm të tokave përreth, ujërave dhe ajrit. Monitorimi i duhur i deponive dhe njohja e nevojës për deponi të reja do të zhvillohen në përputhje me standardet e BE, duke përfshirë trajtimin e ujërave të ndotura të deponive, sistemin e kullimit dhe mbledhjen e rrjedhjeve.⁷⁷

Sipas Global World Atlas, emetimet e karburanteve fosile të Kosovës⁷⁸ ishin 8.9 milion tonë dioksid karboni (MtCO₂) për vitin 2018⁷⁹ Mund të argumentohet se Kosova nuk është një emetues i madh i karbonit, por emetimet e CO₂ po rriten nga viti në vit, prandaj ndërmarrja e masave të menjëhershme për uljen e gjurmës së karbonit në vend është urgjente.

Shumë qytete në Kosovë vuajnë nga cilësia e dobët e ajrit, me përqendrimet të ambientit të grimcave me një diametër prej 2.5 mikrometra ose më pak (PM_{2.5}), duke tejkaluar ndjeshëm standardet kombëtare dhe të BE-së dhe udhëzimet globale të cilësisë së ajrit për PM_{2.5} të krijuara nga Organizata Botërore e Shëndetësisë (OBSh).⁸⁰ Janë zhvilluar disa aplikacione të telefonave të mençur për të monitoruar cilësinë e ajrit, siç është Indeksi i Cilësisë së Ajrit në kohë Reale (AQI) i krijuar për Komunën e Prishtinës.⁸¹ Fatkeqësisht, ndotja e ajrit në kryeqytetin e Prishtinës konkurrin me atë të qyteteve të mëdha si Pekini, Mumbai dhe New Delhi. Për më tepër, Prishtina gjithashtu doli si kryeqyteti i 3-të më i ndotur brenda Evropës.⁸²

Prishtina renditet si kryeqyteti i 30-të më i ndotur në botë për ndotjen PM_{2.5}, nga një listë e 85 kryeqyteteve globale.⁸³ Përqendrimi mesatar vjetor i PM_{2.5} në Prishtinë gjatë këtij viti doli si

23.5 µg/m³, që tejkalon standardin vjetor të Organizatës Botërore të Shëndetësisë (OBSh) për PM_{2.5} (10 µg/m³) më shumë se dyfish.⁸⁴ Përveç Prishtinës, dy qytete të tjera u shfaqën me ndotje të lartë të ajrit, të tilla si Prizreni me 26.0 µg/m³ vjetor dhe Fushë Kosova 25.8 µg/m³.⁸⁵

Sipas një raporti të Bankës Qëndrore, sidomos gjatë stinës së dimrit, zonat urbane përballen me episode të ashpra smogu, të shkaktuara nga kërkesa e rritur për ngrohje nga sektorët e banimit dhe tregtisë, e cila sigurohet kryesisht nga djegia e karburanteve fosile.⁸⁶ Ekspertët Eve Anne Travers ia atribuojnë ndotjen e ajrit në Prishtinë kryesisht termocentraleve me bazë qymyri, thëngjillit shtëpiak, ngrohjes me bazë druri, tymrave nga shkarkimet e makinave, niveleve të larta të trafikut, si dhe 'inverzionit të temperaturës', krijimit të kanaleve ajrore në nivel tokësor në Prishtinë ku bllokohen gazrat dhe emetimet e dëmshme.⁸⁷ Kjo përkeqësohet nga mungesa e kanaleve horizontale ose vertikale të ajrit që normalisht do ta mbanin larg këtë ndotje.⁸⁸

Nëse rritja urbane nuk ngadalësohet, ajo do të shkaktojë kufizime të jashtëzakonshme të burimeve (veçanërisht për sa i përket materialeve, energjisë dhe pajisjeve mjedisore) dhe do të paraqesë sfida të shumta për rritjen dhe zhvillimin në qytete, ku zakonisht janë të përqëndruara aktivitetet prodhuese.

⁷⁷ Direktiva e Këshillit 1999/31/EC më 26 April 1999 në deponinë e mbeturinave. Teksti i konsoliduar. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:01999L0031-20180704&from=EN>

⁷⁸ Kosova, sipas Atlasit Global të Karbonit për emetimet e CO₂, u rendit si # 109 nga 222 renditja e vendeve në vit 2018. Për më shumë shiko në: <http://www.globalcarbonatlas.org/en/CO2-emissions>

⁷⁹ Për krahasim, emetimet e karburanteve fosile të Malit të Zi për 2018 ishin 2.0 MtCO₂, ndërsa emetimet e karburanteve fosile të Bullgarisë për 2018 ishin 45 MtCO₂. Burim i të dhënave: Ibid.

⁸⁰ Banka Qëndrore. "Menaxhimi i Ndotjes së Ajrit në Kosovë." 2019. Qasur në <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33041?locale-attribute=es>

⁸¹ Monitor i Cilësisë së Ajrit në Prishtinë - Konsullata Amerikane - Instituti i Hidrometeorologjisë së Kosovës. Indeksi i Cilësisë së Ajrit në kohë reale (AQI). Qasur në <https://aqicn.org/city/kosovo/pristina/us-consulate>

⁸² IQAir. "2019 World Air Quality Report". IQAir website, 18 Mars, 2020. <https://www.iqair.com/kosovo/pristina>

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ "Banka Qëndrore. 2019. Menaxhimi i ndotjes së ajrit në Kosovë. Banka Qëndrore, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33041>

⁸⁷ Eve- anne Travers for Prishtina Insight. (2018) Artikulli: Ndalimi i smogut. Qasur më: <https://prishtinainsight.com/stopping-the-smog-mag/> on 2 Dhjetor, 2020.

⁸⁸ Ibid.

3.4.3/ ADAPTIMI NDAJ NDRYSHIMEVE KLIMATIKE

Adaptimi ndaj ndryshimeve klimatike përcaktohet si aftësia e një territori për të përballuar një ngjarje, prirje ose shqetësim të rrezikshëm, duke ruajtur të njëjtën strukturë themelore dhe mënyrat e funksionimit. Ngjarje të tilla të rrezikshme mund të jenë valë të nxehtësisë, zjarre, përmytje, stuhi, rrëshqitje toke, tërmete dhe thatësira, që besohet se lidhet me zgjerimin urban dhe përdorimin e papërshtatshëm të tokës në përgjithësi duke e lënë tokën të shpyllëzuar ose pa bimë, duke i bërë ato tokë padepërtueshme etj.

Qëndrueshmëria urbane rrezikohet nga niveli i lartë i djerrëzimit të hapësirave publike dhe zvogëlimit të sipërfaqeve të gjelbërta në periferitë urbane duke krijuar efektin e 'nxehtësisë së ishullit' dhe pengesat e lokalizuara të përmytjeve. Për shembull, sheshi kryesor i Prishtinës, Zahir Pajaziti dhe Bulevardi Nënë Tereza zakonisht përmyten shumë gjatë rrjedhjeve sezonale të ujit të vjeshtës dhe pranverës. Të dy hapësirat publike kanë sisteme të përshtatshme të kullimit të ujit, por sipërfaqja e papërshtatshme prish ciklin natyror të hidrologjisë, duke rritur rrjedhjet e ujit të stuhisë dhe duke zvogëluar rimbushjen e ujërave nëntokësore.

Rritja e mbulimit me pemë me 10% çon në zvogëlimin e kërkesave për ngrohje dhe ftohje ndërmjet 5-10.⁸⁹ Sipas "Kornizës referuese për Qytete të Qëndrueshme", ndërtimi i qëndrueshmërisë së një territori kërkon të dhëna dhe studime specifike në mënyrë që të identifikohen dhe vlerësohen rreziqet dhe dobësitë e territorit ndaj rreziqeve përkatëse.⁹⁰ Për më shumë kjo kornizë pretendon se "Kalimi i këtyre të dhënave me probabilitetin e ndikimeve të pritshme është i nevojshëm për të planifikuar veprimet e zvogëlimit të rrezikut nga katastrofat dhe planet e menaxhimit të krizës".⁹¹

Kërkesa për ngrohje, ventilim dhe kondicionim të ajrit, ftohje, prodhim të ndërtesave për të shpenzuar energji dhe gjurmëve të karbonit në qytete, efekti 'enklava e nxehtësisë urbane' dhe

përkeqësimi i shpejtësinë së erës në qytet nuk kontribuon në aftësinë e qytetit për të ruajtur ujin dhe energjinë. Njëkohësisht, mungesa e sistemeve efikase të ngrohjes qendrore ka çuar vetëm në një rritje të përdorimit tradicional të djegies së linjtit dhe druve të zjarrit për ngrohje dhe gatim në ekonomitë familjare dhe sektorin privat. Në Kosovë, vetëm 4% e popullsisë furnizohet me ngrohje nga sistemet publike të ngrohjes qendrore.⁹²

Ndër të gjitha sfidat që kërcënojnë qëndrueshmërinë e Kosovës, ekziston edhe një histori suksesi, e cila është ajo e sistemit të ngrohjes të regjionit të Gjakovës, i bazuar më parë në djegien e karburanteve fosile. Mbështetur nga KE Kosova, Komuna e Gjakovës po ndërton një gjenerator të ri për sistemin e ngrohjes qendrore bazuar në lëndët djegëse të biomasës. Sistemi do të gjenerojë kryesisht energji termike dhe një pjesë të vogël të energjisë elektrike. Projekti është i llojit të veçantë në Kosovë dhe rajon dhe pritet të lansohet në mes të vitit 2021.

Sa i përket efikasitetit të energjisë, e cila është një praktikë që mbështet zhvillimin e qëndrueshëm, Qeveria e Kosovës ka miratuar me sukses kornizën normative dhe rregullative për zhvillimin e efikasitetit të energjisë në ndërtesa. Pjesë e kornizës janë standardet kombëtare të ndërtimit dhe mekanizmat e tjerë, të tilla si planifikimi i qëndrueshëm i energjisë komunale, një sistem për auditimin e energjisë dhe çertifikimin e energjisë së ndërtesave, inspektimi i sistemeve të ngrohjes, ventilimit dhe kondicionimit të ajrit (HVAC) dhe menaxhimi i energjisë.

⁸⁹ McPherson et al. (2017). Struktura, funksioni dhe vlera e pyjeve urbane në komunitetet e Kalifornisë. <http://climatereadytrees.ucdavis.edu/wp-content/uploads/2017/11/Str-Func-Value-of-Calif-Urban-Forests-2017-1-1.pdf>

⁹⁰ Korniza e Referencës për Qytetet e Qëndrueshme. 2016. Qasur më: <http://rfsc.eu/wp-content/uploads/2016/03/30-objectives-1.pdf>

⁹¹ Ibid.

⁹² Ministria e Mjedisit dhe Planifikimit Hapësinor. (2019). Drafti i Hartës Zonale të Kosovës 2020 – 2028+. <https://mmph.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Draft%20Harta%20Zonale%20e%20Kosoves%202020-2028%2B%2B%28%29.pdf>

Masat e efijencës së energjisë në ndërtesat e qyteteve⁹³ janë shqetësim i madh, ndërtesat janë një nga kontribuesit kryesorë të emetimeve globale të gazrave serrë. Në Evropë dhe vendet tjera të zhvilluara është shfaqur një tendencë e rikonstruksionit të programeve të ndërtesave të banimit dhe komerciale dhe programeve të reja inteligjente të dizajnit. Në Kosovë ka donatorë që kanë mbështetur institucionet e Kosovës në rregullimin e ndërtesave publike. Kohët e fundit, disa komuna kanë përgatitur Planet Komunale të Efijencës së Energjisë (PKEE), të mbështetura financiarisht nga Agjencia e Kosovës për Efijencë të Energjisë, disa komuna kanë filluar të zbatojnë masa të efijencës së energjisë në ndërtesat publike në pronësi lokale. Sidoqoftë, sektori privat ka disa vjet që përpiqet "të gjejë një zgjidhje më vete". Për fat të mirë, Millennium Foundation Kosovo (MCC)⁹⁴, ka filluar të subvencionojë sektorin privat në zbatimin e masave të efijencës së energjisë në ndërtesat private.

⁹³ Masat e kursimit të energjisë në ndërtesat e banimit përfshijnë izolimin e mureve, zëvendësimin e dritareve, izolimin e kulmeve dhe bodrumeve dhe aplikimin e sistemeve të BRE.

⁹⁴ Për më shumë shiko në <https://millenniumkosovo.org/>

4/ PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

4.1/ PËRFUNDIME

Qytetet duhet të zhvillojnë një qasje të integruar të planifikimit urban midis sektorëve, institucioneve, qeverisjes së qytetit, shoqërisë civile dhe organizatave të komunitetit dhe të ngjashme. Vendimmarrja për infrastrukturën prek një sërë sektorësh dhe plotësimi i kërkesave të shumta që këta sektorë imponojnë kërkon strategji të integruara dhe programe zbatimi.

Veprimet e ndara dhe të pakoordinuara në mes të institucioneve vendimmarrëse drejt zhvillimit të qëndrueshëm urban nuk ka gjasa të arrijnë një lloj kontributi për qëndrueshmërinë në tërë sistemin brenda kornizave më të gjera strategjike. Qytetet duhet të zgjedhin me kujdes zgjidhjet dhe teknologjinë e infrastrukturës në mënyrë që të sigurojnë qëndrueshmëri.

Zgjidhjet do të kërkohen për të përmbushur një sërë kërkesash. Sistemet e integruara kërkohen për të siguruar qëndrueshmëri në të gjithë qytetin, midis:

— **Qëndrueshmëria e energjisë:** Sektorët e ndërtimit dhe transportit janë sektorët më konsumues për qytetet. Qytetet duhet të synojnë konsumin e reduktuar të energjisë, kryesisht për konsumin e ndërtesave të përdorimit të energjisë elektrike dhe termike

— **Qëndrueshmëria e ujit:** Duhet të kërkohen standarde të rritura të efikasitetit dhe sisteme të ri-përdorimit të ujit. Siç u përmend, mbeturinat po lëshohen në burimet e ujit, kështu që qytetet duhet të ndërtojnë praktika të qëndrueshme të menaxhimit të mbeturinave të ngurta dhe ujërave të zeza në mënyrë që të ruhet cilësia e mirë e ujit dhe të sigurohet qëndrueshmëri e ujit.

— **Qëndrueshmëria e ekosistemeve:** Duhet të kërkohen praktika të integruara të menaxhimit të mbetjeve që mbajnë ndotjen brenda niveleve të pranueshme për thithjen e

ekosistemit. Për më tepër, është e nevojshme të rregullojmë infrastrukturën, të tilla si ndërtimin e rrugëve, modelet kompakte të përdorimit të tokës, përdorimin efikas të burimeve ujore, mbrojtja e pyjeve dhe ekosistemeve të tjerë të biodiversitetit, etj.

— **Qëndrueshmëria e transportit:** Sektori i transporteve kontribuon në pjesën më të madhe të përdorimit të karburantit të naftës. Për të zbutur ndotjen e ajrit dhe për të ulur emetimet e CO₂, qytetet duhet të ndërtojnë disa modalitete transporti, të përshpejtojnë përdorimin e transportit publik dhe çiklizmit.

Në zhvillim në kontekstet botërore, veçanërisht në vendet si Kosova, ku rritja e shpejtë krijon një pjesë të lartë të informalitetit brenda qyteteve, tranzicionet e qëndrueshmërisë kërkojnë ndjeshmëri shtesë ndaj kushteve shoqërore dhe politike⁹⁵ në të cilat ato janë konceptuar dhe zbatuar. Kalimet e qëndrueshmërisë duhet të strukturohen në 2 shtylla: (1) përshtatja e zhvillimeve ekzistuese dhe (2) ndërtimi i zhvillimeve të reja miqësore për mjedisin. Këto 2 shtylla duhet të integrohen në sektorin e planifikimit urban në koordinim me të gjithë sektorët e tjerë që kanë të bëjnë, si transporti, energjia, ndërtesat, etj.

Sipas UNEP "industria e ndërtimit konsumon një të tretën e konsumit global të burimeve dhe gjeneron 40% të vëllimit të përgjithshëm global të mbetjeve të ngurta. Gjurma totale e energjisë së ndërtesave është edhe më e lartë nëse merret parasysh ndërtimi i tyre. Prandaj sektori i ndërtimit është një sektor kritik ku kërkohen zvogëlime globale të gazrave serrë".⁹⁶

⁹⁵ UNEP. 'Sustainable, Resource Efficient Cities – Making it Happen!'. 2012. Qasur më: <https://issuu.com/rodrigoelasquezangel/docs/sustainableresourceefficientcities>

⁹⁶ Ibid.

Sidoqoftë sipas UNEP, në vend që të përvetësojmë verbërisht inovacione dhe politika teknocentrike dhe teknokratike (siç bëjnë shumë vende në zhvillim) për arritjen dhe rritjen e qëndrueshmërisë së gjelbër, ekziston një nevojë në rritje për të rimenduar qëndrueshmërinë në aspektin e spektrit politik dhe financiar lokal.⁹⁷ Sfidat me të cilat përballet bota në zhvillim e kanë bërë gjithnjë e më të rëndësishme krijimin e programeve të veprimit që dalin nga konsideratat e drejtësisë sociale (p.sh., vizione pro të varfërve) për arritjen e qëndrueshmërisë në shkallë të qyteteve dhe regjioneve.⁹⁸ Sipas UNEP "kjo kërkon një zhvendosje larg nga theksi mbizotërues në skemat teknocentrike dhe teknokratike që përqendrohen thjesht në sigurinë e aseteve drejt dizajnit dhe planifikimit inteligjent".⁹⁹

Hulumtimi njeh nevojën në rritje për të adresuar shqetësimet globale mjedisore nga një perspektivë urbane dhe për të integruar dimensionin urban të çështjeve globale të mjedisit. Më konkretisht, punimi synon të promovojë lidhjen midis agjendës globale dhe veprimit lokal. Për t'iu përgjigjur nevojave të një qyteti gjithnjë e më të urbanizuar të qyteteve të Kosovës duhet të zhvillohen ndërhyrje që kanë përfitime lokale dhe globale.

Qytetet në Kosovë kanë ndërtesa dhe infrastrukturë joefikase të energjisë, transport, ndotje të nivelit të lartë të ajrit, mungesë të menaxhimit të mbeturinave dhe ujit, biodiversitet dhe ekosisteme të degraduara. Për shkak të rritjes së cenueshmërisë së sigurisë së energjisë në shumë qytete, programet e eficientës së energjisë të sektorit të ndërtimit janë shfaqur si në kontekstet urbane në zhvillim ashtu edhe në ato të zhvilluara. Në Kosovë, disa donatorë si Banka Botërore, Bashkimi Evropian dhe të tjerët kanë mbështetur nivelin kombëtar dhe lokal në uljen e konsumit të energjisë në ndërtesat publike. Sidoqoftë, konsumatori më i madh i energjisë, ndërtesat e sektorit privat, janë lënë jashtë investimeve.

Komunat në Kosovë kanë disa mundësi për të demonstruar përmes pilot-projekteve rolin e

rëndësishëm që ndërtesat kanë në zbutjen dhe adaptimin ndaj ndryshimeve klimatike në nivelin lokal dhe kombëtar. Mundësia specifike përfaqëson ndërtesat me energji gati zero, të cilat do të ndihmojnë në zhbllokimin e potencialit për ulje të konsiderueshme të emetimeve të gazrave serrë në sektorin e ndërtesave. Sidoqoftë, komunat duhet të mendojnë për zhvillimin e infrastrukturës me karbon të ulët në shkallë më të madhe të qytetit, në mënyrë që të kenë ndikim më të madh të reduktimit të gjurmës së karbonit.

Si një përgjigje ndaj urbanizimit të shpejtë "të pakkontrolluar" ku qeverisjet e qytetit humbën kontrollin mbi zhvillimin, qytetet duhet të marrin më shumë kontroll mbi burimet dhe zhvillimin. Për ta bërë këtë, duhet të krijohen kapacitete të forta institucionale të politikave dhe teknike. Komunat duhet të krijojnë organe / ekupe specifike që janë përgjegjëse për të promovuar, zbatuar dhe monitoruar kornizat e zhvillimit të qëndrueshëm në çdo sektor. Nëse komuna nuk ka kapacitet financiar për krijimin dhe funksionalizimin e ekupeve shtesë, atëherë ekziston mundësia e mbështetjes nga Akademia, institucionet kombëtare, komuniteti i donatorëve, etj.

Mbështetja në energjinë elektrike për ngrohjen e banesave ushtron shumë presion mbi sistemin energjetik të vendit dhe thekson se sistemet e ngrohjes qendrore duhet të jenë shumë të pranishme, veçanërisht në qytetet më të mëdha ku janë ndërtuar banesa kolektive, prandaj rekomandohet zgjerimi i rrjetit të bashkë gjenerimit "Termokos" dhe studime të fizibilitetit për sistemet e ngrohjes qendrore për qendrën rajonale të Kosovës. Prandaj, projekti i Kompanisë së Ngrohjes Qendrore Gjakova i bazuar në biomasë: duhet të shërbejë si model dhe shembull i mirë për t'iu ndjekur nga komunat e tjera në Kosovë.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

⁹⁹ UNEP. 'Sustainable, Resource Efficient Cities – Making it Happen!'. 2012. Qasur më: <https://issuu.com/rodrigoelasquezangel/docs/sustainableresourceeffici entcities>

Një larmi e madhe e teknologjive të avancuara dhe retrofitit të ulët të rindërtimit janë në dispozicion për ndërtesat, duke filluar nga llamba me energji të ulët deri te panelet diellore, pompat termike, energjia e erës, kompostimi bio-kosha dhe sistemet bio-gazit, produktet izoluese dhe ftohëse, pajisjet për menaxhimin e kursimit të energjisë përmes derdhjes së ngarkesës së pajisjes dhe gjelbërimit të kulmit. Të gjitha këto janë mundësi të teknologjisë së ulët të cilat varen shumë nga investimet e sektorit privat. Zgjidhjet e teknologjisë së ulët ka të ngjarë të jenë më të përshtatshme në vendet në zhvillim, të tilla si Kosova.

Komunat në Kosovë, si qytete të tjera në botën në zhvillim, përballen me sfida kryesisht për kontrollimin e përhapjes urbane, zgjerimin e vendbanimeve rurale dhe mungesën e infrastrukturës, të tilla si sistemi i ngrohjes, ujërat e zeza dhe sistemet e trajtimit të mbetjeve të ngurta. Zbutja e katastrofave natyrore gjithashtu nuk është e strukturuar shumë mirë, kështu që përveç kësaj, komunave u mungojnë Planet e Mitigimit, dhe edhe nëse ka ndonjë plan, zbatimi i tyre ka stagnuar.

Hapësirat për rekreacion dhe aktivitetet e biznesit gjithashtu mund të stimulohen përmes iniciativave krijuese dhe inovative të menaxhimit të ekosistemit urban. Sipas raportit Sustainable, Resource Efficient Cities – Making it Happen! “ekologjitë urbane janë unike dhe ofrojnë mundësi të dallueshme për praktikatat dhe inovacionet e menaxhimit të ekosistemit urban.

Zhvillimi i zgjidhjeve për menaxhimin e ekosistemit në zhvillimin e konteksteve urbane botërore kërkon që të merren parasysh rrethanat unike të zgjidhjes”.¹⁰⁰ Popullsia e madhe rrit kërkesën për standarde më të mira jetese, shfrytëzimin e ujit, ndotjen, degradimin e ekosistemit dhe ndryshimet e pafavorshme të klimës, të gjitha kontribuojnë në problemet globale të mungesës së ujit.

Teknologji më të thjeshta dhe më të lira të cilat ndihmojnë në përshtatje mund të gjejnë përvetësim më të madh në vendet në zhvillim; për shembull, ujëmbledhësit, ngrohësit diellore të ujit dhe teknologjitë e kompostimit të bio-kazanit dhe të kapjes së gazërave serrë. Për më tepër, ripërdorimi i ujit dhe ujërave të zeza për fertilizim tashmë është zbatuar me sukses si retrofite në një numër qytetesh.

Sa i përket menaxhimit të mbetjeve të ngurta, të gjitha komunat e Kosovës përballen me disa sfida, duke përfshirë mbulimin e mbledhjes së mbeturinave, hedhjen në deponi dhe mbylljen e vendeve të paligjshme të mbeturinave. Deri më sot, nuk ka asnjë komunë që ka filluar ndonjë përpjekje për të zhvilluar ndonjë lloj trajtimi të mbetjeve të ngurta, të tilla si djegia ose riciklimi, i cili me siguri ka implikime në menaxhimin e ekosistemit urban. Për të shmangur ndotjen e tokës, ujit dhe ajrit, komunat duhet të lehtësojnë ripërdorimin dhe / ose riciklimin, të mbështetur nga institucionet publike dhe sektori privat.

Qytetet që nuk ofrojnë mjaftueshëm andaj që komunitetet e tyre bëhen të paqëndrueshme nga ana sociale shumë shpejt dhe mund të shpërthejnë në çrregullime shoqërore. Sipas UNEP, “Shërbimet për të rinjtë, në veçanti, dhe pjesëmarrja e të rinjve në proceset e qeverisjes që ndikojnë në të ardhmen e tyre, mund t'i sjellë edhe më shumë vlerë evolucionit të qyteteve në të ardhmen”.¹⁰¹

PËR FUN DIME

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

4.2/ REKOMANDIME

Pas identifikimit nga afër të sfidave me të cilat përballet Kosova në drejtim të përmbushjes së një urbanizimi të qëndrueshëm, ky seksion ofron rekomandime të cilat mbështesin institucionet kombëtare dhe lokale të Kosovës në adresimin e eksternaliteteve mjedisore dhe kostove të imponuara në shëndetin publik dhe jetën shoqërore të komuniteteve dhe integrimin e qëndrueshmërisë në planifikimin strategjik afatmesëm. Punimi thekson nevojën për institucione të tilla për të zhvilluar dhe zbatuar politika përmes ndërtimit të kapaciteteve, teknologjisë dhe mbështetjes së njohurive. Kjo përfshin politikat që mbështesin uljen e nivelit të karbonit të ulët, efikasitetin e burimeve dhe rritjes së gjelbër, si dhe politikat për zbutjen e efekteve të ndryshimit të klimës dhe përshtatjen ndaj një mënyre të re jetese.

4.2.1/ KONCEPTE TË QËNDRUESHME TË QYTETIT DHE SHKALLËS KOMUNALE

Komunat duhet të fillojnë menjëherë tranzicionin e tyre drejt qëndrueshmërisë ekonomike, sociale dhe mjedisore dhe të ndërtojnë kapacitetin për të siguruar vazhdimësinë e tranzicionit në një pamje gjithëpërfshirëse afatgjate. Rikonfigurimi i qyteteve si tranzicione urbane sistemike kërkon fillimin e ndryshimit nga një perspektivë e gjerë e sistemit. Konceptet që luajnë rolin kryesor në strategjitë e zhvillimit të gjelbër ekonomik në shkallë të qytetit janë rritja kompakte e qytetit, menaxhimi i ekosistemit urban, furnizimi me energji i rrjetit inteligjent të decentralizuar, ndërtesat dhe infrastruktura efiçiente, transporti i qëndrueshëm urban, përdorimi efiçient i ujit dhe trajtimit të ujërave të zeza, menaxhimi i qëndrueshëm i mbetjeve të ngurta, sistemin e ngrohjes qendrore të biomasës/fosileve bio, dhe riciklimin e mbetjeve dhe projektet e energjisë.

Të gjithë këta rrjedhin nga 5 sektorë kryesorë për komunat, siç janë: rritja urbane, ndërtimi, transporti, shërbimet publike dhe infrastruktura. Të gjitha këto janë fusha të vendimmarrjes në nivel lokal dhe qytetarëve për zgjedhjet e infrastrukturës, secila prej të cilave integron në një varg sektorësh dhe kufizimesh të burimeve që mund t'i ndikojnë ato.

Rritja kompakte e qytetit¹⁰², përfshin rritjen kompakte të vendbanimeve rurale brenda kufijve të komunës. Zgjerimi urban kompakt, i qëndrueshëm dhe i zgjuar duhet të ndiqet me planifikimin urban dhe instrumentet e projektimit që mbështesin menaxhimin e qëndrueshëm dhe përdorimin e burimeve natyrore dhe tokës.

Sipas Simon Elias Bibri, John Krogstie, and Mattias Kärrholm "kompaktësia, dendësia, diversiteti, përdorimi i përzier i tokës, transporti i qëndrueshëm dhe hapësira e gjelbër janë strategjitë thelbësore të qytetit kompakt për arritjen e qëllimeve të qëndrueshmërisë".¹⁰³ Zhvillimi kompakt synon një përdorim më efikas të tokës përmes planifikimit me densitet më të lartë. Zhvillimi kompakt duhet të plotësohet me metoda të përziera për të përfshirë një larmi funksionesh (strehim, zyra, pakicë, etj.). Dendësia në rritje e zonës urbane lejon përdorimin më efikas të burimeve, duke përfshirë tokën dhe energjinë. Dendësia në rritje e zonës urbane lejon përdorimin më efikas të burimeve, duke përfshirë tokën dhe energjinë. Nëse zonat urbane kombinohen me infrastrukturë të qëndrueshme, zonat urbane mund të zvogëlojnë varësinë e tyre nga makinat dhe kështu të arrijnë 'ecjen urbane'. Përfitimet nga ky hap janë nivele më të ulëta të gazrave serë, trafik i lehtë dhe përdorim më i vogël i lëndëve djegëse fosile.¹⁰⁴

Sipas legjislacionit për planifikimin hapësinor, komunat duhet të përgatisin Planet Zhvillimore Komunale (PZH) dhe Hartat Zonale Komunale (HZK)¹⁰⁵, për të specifikuar përdorimin e tokës dhe kushtet e zhvillimit për të gjithë territorin komunal. Koncepti i rritjes kompakte duhet të integrohet brenda këtyre planeve. Parimi i qëndrueshmërisë duhet të jetë integral në secilin vendim dhe sektorin e zhvillimit të ardhshëm. Këto parime duhet të përkthehen në veprime konkrete dhe të pasqyrohen në realitet.

¹⁰² Ekziston një numër i madh i punës empirike për qytetet kompakte, veçanërisht në formën e studimeve të rasteve, por ky punim përqendrohet në përkufizimet e gjeneruara nga UN Habitat dhe OECD.

¹⁰³ Simon Elias Bibri, John Krogstie, Mattias Kärrholm. (2020). Planifikimi dhe zhvillimi kompakt i qytetit: Praktikrat dhe strategjitë e reja për arritjen e qëllimeve të qëndrueshmërisë, Zhvillimet në mjedisin e ndërtuar, Vëllimi 4.

¹⁰⁴ U.N. Habitat. (2015). Dokumenti për Planifikimin dhe Projektimin Urban dhe Hapësinor

Programi i Kombeve të Bashkuara për Vendbanimet Njerëzore.

¹⁰⁵ Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës Ligji në Planifikimin Hapësinor Nr. 04/ L- 174, Artikulli 10 dhe 11/ Nr. 30 / 23 August 2013.

Dendësia më e lartë duhet të shprëndahet me kujdes. Pa planifikim dhe koordinim strategjik, dendësia e shtuar e zhvillimit me një përdorim të vetëm mund të shkaktojë mbivlerësim, mungesë të shërbimeve komunale, probleme të cilësisë së ajrit, ndotje të zhurmës ose zhvillime të papërdorura dhe jofitimprurëse.¹⁰⁶

Menaxhim i ekosistemit urban sipas punimit Sustainable, Resource Efficient Cities – Making it Happen!, konsiston në menaxhimin e integruar të ndikimeve mjedisore të aktiviteteve urbane.¹⁰⁷ Hapësira natyrore, të tilla si parqet urbane, muret e gjelbra, çatitë e gjelbërta dhe pemët e rrugëve, ofrojnë një numër përfitimesh mjedisore, si: kompensimi i efektit 'nxehhtësia urbane e ishullit', përmirësimi i cilësisë së ajrit dhe ulja e temperaturave të ajrit përmes hijes, duke zvogëluar kështu përdorimin e energjisë për ftohje.¹⁰⁸

Modelet e qëndrueshme të përdorimit të tokës, sasia dhe cilësia e ujit, cilësia e ajrit, nivelet e ndotjes, nivelet e shfrytëzimit të burimeve dhe praktikatat e menaxhimit të mbetjeve të gjitha kanë ndikime të rëndësishme në qëndrueshmëri të ekosistemit.¹⁰⁹

Komunat, përveç sfidave të hapësirave të lira dhe kostove të larta të shpronësimit të tokës duhet të përdorin stimuj të ndryshëm si hapësira shtesë për ndërtim, leje ndërtimi pa taksa dhe të ngjashme, në mënyrë që të lirojnë hapësirë për hapësira të gjelbërta shtesë në lagje. Është thelbësore të mbillen sa më shumë bimë pemësh në përputhje me përshtatshmërinë e pemës (madhësia e pemës dhe karakteristikat e kurorës zhvillimi i rrënjës, potenciali i rezistencës së ekosistemit të pemës, hija, lloji i gjetheve, thatësira dhe toleranca e mbushjes së ujit, zvogëlimi i potencialit të ndotjes së ajrit, rezistenca ndaj sëmundjeve, lulëzimi dhe frytëzimi, etj.)¹¹⁰

Ndërtesa dhe infrastruktura me efikasitet të energjisë kanë potencial të madh për të kontribuar në uljen e përdorimit të energjisë elektrike, duke zvogëluar kështu intensitetin e energjisë. Meqenëse, ndërtesat, veçanërisht ato banesore, janë kontribuesit kryesorë në konsumimin e burimeve, si materialet, uji, energjia elektrike, ndër të tjera, komunat duhet t'i japin përparësi implementimit të efikasitetit të energjisë.

energjisë. Ndërtimi i një platforme të thjeshtë të dhënash dhe popullsisë së saj sistematike me të dhëna rreth klasifikimit të ndërtesës, nivelit të konsumit të energjisë, performancës energjetike të ndërtesës, është e një rëndësie thelbësore për komunat dhe do të shërbejë si një provë për zbatimin e strukturuar në shkallë të qytetit të masave të efikasitetit të energjisë.

Në përputhje me kornizën legjislative të performancës energjetike të ndërtesës, komunat duhet të zhvillojnë planet e tyre komunale të veprimit për efikasitetin e energjisë (MEEAP)¹¹¹, dhe të organizojnë kapacitetin e tyre (njerëzor dhe financiar) për auditimin dhe menaxhimin e zbatimit të këtyre planeve. Të integruar brenda MEEAP duhet të jenë infrastrukturat publike, si ndriçimi publik, sistemi publik i ngrohjes qendrore, burimet e rinovueshme sistemi i ngrohjes qendrore, dhe të ngjashme. MEEAP janë një pjesë thelbësore e zbatimit afatgjatë të efikasitetit të energjisë në shkallë komunale.

Për më tepër, komunat e Kosovës, të mbështetura nga BE, duhet të fillojnë zhvillimin e pilot-projekteve të Ndërtesave të Energjisë Pothuajse Zero (NZEB).¹¹² Edhe pse, pilot-projektet e NZEB do të luanin rolin e demonstrimit, ndikimi në gjurmën e karbonit do të ishte shumë i ulët. Prandaj, komunat duhet të mendojnë për implementimin e Zonave të Energjisë Pothuajse Zero (NZEB), ku një lagje e tërë zhvillohet bazuar në konsumimin e sasisë shumë të ulët të energjisë dhe përdorimin e burimeve të rinovueshme aty pranë për të gjeneruar energji për të gjithë lagjen.

¹⁰⁶ OECD. (2012). Compact city policies: a comparative assessment, OECD Green Growth Studies.

¹⁰⁷ UNEP. 'Sustainable, Resource Efficient Cities – Making it Happen!'. 2012. Qasur në: <https://issuu.com/rodrigovelasquezangel/docs/sustainableresourceefficientcities>

¹⁰⁸ Van Roon, M. (2005). Qasjet e reja në menaxhimin e ekosistemit urban: Potenciali i Parimeve të Projektimit dhe Zhvillimit Urban me Ndikim të Ulët. Gazeta e Politikës dhe Menaxhimit të Vlerësimit të Mjedisit. Qasur më 8 dhjetor, 2020, në <http://www.jstor.org/stable/enviassepolimana.7.1.125>

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Dr Andrew Hiron and Dr Henrik Sjöman. (2019). Përzgjedhja e specieve të pemëve për infrastrukturën e gjelbër. Një udhëzues për specifikuesit

¹¹¹ Ligji në Efikasitetin e energjisë Nr. 06/ L- 079, Article 6, Planet Komunal të Veprimit për Efikasitetin e Energjisë, implementimi dhe raportimi. Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës / Nr. 21/ 05 dhjetor 2018.

¹¹² Një NZEB përcaktohet si një ndërtesë me një performancë shumë të lartë të energjisë, që do të thotë se sasia pothuajse zero ose shumë e ulët e energjisë së kërkuar duhet të mbulohet në një masë shumë të rëndësishme nga energjia nga burimet e rinovueshme të prodhuara në vend ose afër. Direktiva 010/31/EU të Parlamentit Evropian dhe të Këshillit, më 19 Maj 2010 mbi performancën energjetike të ndërtesave (riber).

Transport i qëndrueshëm: Sistemet e qëndrueshme të transportit urban synojnë varësinë e zvogëluar nga sektori i energjisë (d.m.th. nafta dhe vaji), zvogëlimin e dendësisë dhe rritjen e produktivitetit dhe më e rëndësishmja uljet në nivelet e ndotjes së ajrit. Përveç kësaj, sistemet e transportit publik punësojnë një numër të madh njerëzish dhe mund të ndihmojnë në krijimin e punësimit. Meqenëse, qytetet e Kosovës kanë një prani të madhe të përhapjes urbane, sistemet e transportit publik mund të luajnë një rol të madh në rritjen e qasjes dhe lëvizshmërisë brenda pjesëve të përhapjes urbane dhe mund të luajnë një rol të madh në kapërcimin e elementeve të 'ndarjes urbane'.

Menaxhimi i mbeturinave: Menaxhimi i mbetjeve të ngurta ka potencialin të kontribuojë në uljen e kërkesës për deponi, zvogëlimin e emetimeve të gazrave serrë, uljen e niveleve të ndotjes tokësore dhe ujore dhe uljen e përdorimit të energjisë (energji elektrike dhe naftë) në transportin dhe asgjësimin e mbeturinave.

Për më tepër, riciklimi dhe ripërdorimi i mbeturinave ka potencialin për të krijuar vende pune dhe për të zvogëluar varësinë nga importet e materialeve për prodhim. Komunat duhet të fillojnë ta shohin menaxhimin e mbeturinave si një mundësi ekonomike, jo vetëm një detyrim të shërbimeve. Sidoqoftë, menaxhimi i mbetjeve është një sfidë për vendet e zhvilluara, në vendet në zhvillim komunat duhet të fillojnë me hapa të vegjël dhe pilot-projekte, duke synuar arritjen e nivelit të riciklimit dhe ripërdorimin e mbetjeve të tyre. Bazuar në impiantin e ngrohjes të bazuar në biomasë në Gjakovë, komunat e Kosovës duhet të fillojnë zhvillimin e sistemeve të ngrohjes në shkallë qyteti duke përdorur teknologjitë e konvertimit të mbeturinave, si kapja e bio-metanit nga shndërrimi i mbeturinave në gaz.

Rikonstruktimi i ujit dhe ujërave të zeza: Uji është kritik për aktivitetet e përditshme shtëpiake dhe prodhimin industrial dhe bujqësor. Cilësia e ujit është gjithashtu e rëndësishme për mbajtjen e shëndetit, aktivitetet bujqësore dhe shërbimet e ekosistemit.

Ripranimi i infrastrukturës përqendrohet në rrjetet specifike të infrastrukturës duke ndërtuar qëndrueshmëri dhe përshtatje ndaj presioneve

që mund të jenë duke përjetuar komunat (ose parashikohet të përjetojnë në të ardhmen). Qytetet e Kosovës parashikohet të kenë sfida me furnizimin e vazhdueshëm me ujë të pijshëm.

Prandaj, komunat në koordinim me kompanitë e administrimit të ujit duhet të zvogëlojnë humbjet e ujit brenda sistemeve të shpërndarjes së ujit dhe të zhvillojnë fushata ndërgjegjësimi për përdorimin efikas të ujit.

Sa i përket rikonstruksionit të ujërave të zeza, komunat duhet të hapin teknologji tregtare të rikonstruksionit për ripërdorimin e ujërave të zeza dhe kapjen e ujit të shiut për familjet dhe ndërtesat. Zgjidhjet jo gjithmonë duhet të jenë ato në shkallë të gjerë.

Secili sektor është një përgjigje ndërsektoriale ndaj nevojës për të siguruar energji, ujë, siguri ushqimore dhe qëndrueshmëri më të madhe të ekosistemit, si sistemet midis të cilave rezistenca reciproke është e dëshirueshme në shkallë të qytetit.

4.2.2/ MUNDËSIA E INTEGRIMIT NË QYTETE / TRANZICIONET E KOMUNËS DREJT QËNDRUESHMËRISË

Qytetet janë mjedise urbane ku strukturat shoqërore të komunitetit janë shumë të ndryshme. Proceset adekuate të shumëllojshme të pjesëmarrjes publike, që përfshijnë angazhime të shumë palëve të interesit mbi përparësitë e zhvillimit dhe nevojat e infrastrukturës së komuniteteve (qofshin të banorëve urbanë, biznes, industri, etj.), Shihen vazhdimisht si komponentë kritike të krijimit të vizioneve të përbashkëta dhe rishikimit të tyre. Komunat janë të detyruara të rrisin transparencën gjatë vendimmarrjes.

Vizionet për të kaluar në qëndrueshmëri kërkojnë mbështetje të fortë politike dhe institucionale. Politikanët dhe institucionet luajnë një rol kritik në futjen e elementeve të një ligjërimi të qëndrueshmërisë në domenin publik dhe fillojnë procesin e ndryshimit të normave dhe sjelljeve duke vendosur udhëzime të reja dhe duke identifikuar temat dhe strategjitë kryesore të orientuara drejt qëndrueshmërisë që

që do të informojnë zhvillimin brenda qytetit. Sipas UNEP, "projektet tematike dhe të reja të shkallës së qytetit ose shkallës kombëtare mund të luajnë një rol kritik në sigurimin e përqendrimit të shqetësimeve të ngutshme me të cilat përballen qytetet".¹¹³ Institucionet e nivelit kombëtar, politikëbërësit dhe rregullatorët mund të veprojnë si integrues dhe të ndihmojnë në zbatimin e një vizioni të përbashkët midis pjesëmarrësve dhe sektorëve të ndryshëm.

Financa: Bashkëpunimi midis qeverive lokale, qeverive kombëtare, organeve ndërkombëtare, partneriteteve ndër-komunale, në mënyrë që të rriten shanset e suksesit, ku kërkohen fonde për qëndrueshmëri, efikasitet të burimeve dhe programe dhe projekte me karbon të ulët.

OJQ-të, agjencitë e zhvillimit, bankat financiare, universitetet dhe agjencitë e tjera kërkimore publike duhet të mbështesin komunat për të zhvilluar njohuritë dhe kapacitetet e nevojshme mbi qëndrueshmërinë dhe projektet dhe programet me karbon të ulët.

Për më tepër, mekanizmat e çmimeve të tilla si stimujt, tarifatat dhe subvencionet mund të përdoren gjithashtu në mënyrë instrumentale për të stimuluar marrjen e proceseve të qëndrueshmërisë dhe teknologjive të gjelbra.

Transferim i zgjuar i teknologjisë dhe aftësive: Teknologjia inteligjente mund të shfrytëzojë disa procese sfiduese që komunat përballen, të tilla si zgjidhja inteligjente për informacionin mbi vendndodhjet e zonës së parkimit, disponueshmëria e parkimit, aplikacionet e telefonit të mençur të transportit publik,¹¹⁴ etj. Megjithatë, zgjidhjet e mençura dhe transferimet e teknologjisë duhet të personalizohen bazuar në kontekstin socio-teknik në të cilin ato prezantohen. Faktorët socio-ekonomikë dhe të mendësisë janë po aq të rëndësishëm në prezantimin e suksesshëm të teknologjisë sa ndikimi total i vetë teknologjisë.

Transferet e teknologjisë në vendet në zhvillim, të tilla si Kosova, që blejnë dhe përpiqen të zbatojnë zgjidhje teknologjike nga bota e zhvilluar, shpesh përballen me sfida, të tilla si mospasja e aftësive dhe kapaciteteve të

përshtatshme (përfshirë aftësitë e menaxhimit dhe mirëmbajtjes), as bazat e transferimit të aftësive të inovacionit dhe vendet e të mësuarit për të prodhuar njohuri dhe aftësi që kërkohen për të mbështetur zhvillimin afatgjatë.

Prandaj, teknologjitë e reja duhet të planifikohen në mënyrë sistematike, ku përveç zbatimit, tranzicionet e suksesshme dhe ruajtja e trajektoreve drejt ndryshimit në shkallë të gjerë të sjelljes është planifikuar përpara.

Procese pjesëmarrëse: Tranzicionet kërkojnë institucione mbështetëse që krijojnë grupe fokusi dhe ekipe detyrash që përqendrohen në koordinimin dhe përmirësimin e pjesëmarrjes dhe qeverisjes me pjesëmarrje midis qeverisë, biznesit, kërkimit dhe zhvillimit dhe organizatave të shoqërisë civile - dhe brenda tyre - dhe ndihmojnë në krijimin e vizionit dhe konsensusit të përbashkët, ndërsa mbajnë hapësira të hapura për debat dhe konsideratë mbi diapazonin e trajektoreve që mund të përqafohen në migrimin drejt qëndrueshmërisë dhe aftësisë për të jetuar në qytete.

Inovacioni, akademia dhe institutet kërkimore: Vendosja e mekanizmave të kërkimit dhe inovacionit, siç janë nyjet e inovacionit që mbështesin ndërtimin e njohurive, transferimin e aftësive teknologjike, monitorimin dhe vlerësimin, janë elementë kritikë të realizimit të programeve të iniciativave të qëndrueshmërisë në nivel komunal. Bashkëpunimi me akademinë është provuar si i suksesshëm në shumë raste.

Rekomandimi i përgjithshëm është që konceptet e qëndrueshme duhet të integrohen në shkallën e qytetit, në shkallën komunale dhe në lagje, varësisht nga konteksti lokal dhe potenciali i arritshmërisë. Sidoqoftë, konceptet nuk duhet të shpërndahen ose të implementohen veçmas, pasi ato nuk sjellin ndikim të rëndësishëm për një strategji të zhvillimit të qëndrueshëm.

¹¹³ UNEP. 'Sustainable, Resource Efficient Cities – Making it Happen!'. 2012. Qasur më: <https://issuu.com/rodrigoelasquezangel/docs/sustainableresourceeffici entcities>

¹¹⁴ Aplikacioni i telefonit inteligjent Transporti Urban, i zhvilluar për Komunën e Prishtinës është një shembull i mirë lokal i teknologjive të vogla inteligjente.

INDEP ka implementuar këtë aktivitet si pjesë e projektit të financuar nga GIZ nëpërmjet Qeverisë së Republikës Federale të Gjermanisë.